Bruožis Ansas

A. B. Klaipėdiškis.

Prūsų Lietuvių Raštija

Trumpa Prūsų lietuvių knygų
:: :: ir kalendorių apžvalga :: ::

Tilžėje 1913 m.
„Birutės“ leidinys.

A. B. Klaipėdiškis.

Prūsų Lietuvių Raštija

Trumpa Prūsų lietuvių
knygų, kalendorių ir laikraščių apžvalga

Tilžėje 1913 m.
„Birutės“ leidinys.

Prakalba.

Lietuvių raštijoj vartojamas dviejopas raštas: gotiškas ir lotyniškas. Gotišką raštą vartoja Mažosios Lietuvos (Prūsų Lietuva), lotynišką — Didžiosios Lietuvos, lietuviai. Paskutiniame laike pradėjo ir tarp lietuvių Maž. Lietuvos lotyniškas raštas šaknis leisti, o nėra abejonės, kad su laiku jis tvirtai įsišaknys.

Šio raštelio tikslas yra parodyti lietuvių raštijos stovį Maž. Lietuvoje. Šaltiniai yra šių rašytojų veikalai: *Baltramajtis, S.:* Skorbnik bibliografičeskich materialov dlja geografii, istorii, istorii prava, statistiki i etnografii Litvy. Izd. 2. S. Peterburg 1904; Studya bibliograficzne nad literaturą litewską. II. Bibliografia Litewska od 1547 do 1701 r. Przedstawił *Maurycy Stankiewicz.* Kraków, 1889; Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache. Auf Grund litauischer Texte des XVI und des XVII Jahrhunderts von *Dr. Adalbert Bezzenberger.* Göttingen, 1877; ir Geschichte der litthauischen Bibel, ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker, von *D. L. J. Rhesa,* Professor der Theologie und Prediger. Königsberg, 1816. Kiti raštai, kuriais naudojaus, yra išnašose nurodyti. Tūlas žinias suteikė ūkininkas Jons B. iš Klaipėdos apskričio ir studentas S. iš Karaliaučiaus. Abiem tariu širdingai dėku!

Įžanga.

Svetimtaučių rašytojai: arabas — Nedim ir vokietis — Grunau, mini, kad jau mūsų probočiai raštą pažinę. Jie rašę rūniškomis raidėmis, nuo dešinės kairėn link. Buvę raštai ant vėliavų, trūbų, antspaudų ir antgrabių. Parašas ant Videvučio vėliavos, rūnomis rašytas, pasak a. a. kun. Jauniaus, buvęs: Deivan oran trajatvan: Patoldėus, Parkunas, Patrimpas, t. e. Dievų orų (senų) trejatas: Pat., Park., Patrimpas 1309. Nėra abejonės, kad Lietuvos kunigaikščiams ir lotynų raštas pažįstamas buvo. Žinom, kad Kęstutis kryžeivių kunigą laikė, kuris jo kūdikius rašte mokino. Vytautas norėjo padaryti lietuvių kalbą valdžios ir rašto kalba. (Hof- und Kanzleisprache)

Prof. d-ras Bezzenberger'is*) mini apie juostą iš 1512 metų, kurioj įausta randas lietuvių dainelė lotyniškoms raidėms. Dainelės žodžiai šie:

Ano 1512 Pas mamuzes augau warga nezinojau
po darziti waikszczodama wainikiti pinau
ejau isz darzicze darza warta werau
puole mana wainikites nu mana galwuszes.

Kas audėja šios juostos, tur-būt, liks paslėptine. Ar tik nebus toki jau raštijos klaida, kokia skaitoma T. Narbuto paminėta knygutė: „Kelionė duszios į aną gyvenimą“, išleista 1533 m.?

Kun. A. Aleknos „Lietuvos Istorijoj“ menama, kad pirmoji vokiečių kalba spauzdinta knyga išėjusi 1455 m.; vengrų — 1533 m.

Kun. August Gotthilf Krause knygutėj: „Litthauen und dessen Bewohner“, rašo, kad 1545 m. išėjusi dvi laidi Lutėriaus „Katekizmo“ senprūsų kalboj. Kadangi ne viskas tobūla buvusi, tai gavęs 1561 m.

---

*) Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen. XV. 1888. — Maironies: Lietuvos Istorija . . . (Trumpa Lietuvių rašliavos apžvalga.) Peterburgas 1906. — D-ro Gaigalačio Lietuwos Nusidawimai ir musû Raszliawa. Tilžėje, 1912.

įsakymą Pobetų kunigas Abelas Will naujai versti senprūsams „Katekizmą“, bet tas jojo vertimas ir buvęs ne koks. Prof. Lohmeyer sako, kad jau 1541 m. išėjęs „Katekizmas“ senprūsų kalba. („Mem. Allg. Zeitung“ 1895 m. Nr. 263.)

*„Tėve mūsų“ senprūsų kalboj.**)*

Tâwa noûson kas tu essei en Dangon. Swintints wirst twais emnes. Perêit twais Ryks. Twais quaits audâsin, kagi en Dangon tyt dêigi no semien. Nouson deinennin geitien dais noumans schan deinan. Bhe etwerpeis noûmas nousons âuschatins, kai mes etwêrpimai noûsons auschantenikamans. Bhe ni weddeis man em perbandâsnan. Schlait isrankeis mans esse wissan wargan. Amen.

Pirmoji lietuvių kalba spauzdinta knyga Maž. Lietuvoj (lietuviams - protestantams) išėjo 1547 m. Karaliaučiuje. Buvo tai Mažvydžio-Vaitkūno „Catechizmusa Prasty Szadei“ etc. Didžiojoj Lietuvoj (lietuviai-katalikai) tesusilaukė tik 1595 m. savo kalboj pirmą spauzdintą knygelę. Buvo tai Vilniuj išleistas kun. Daukšos iš lotynų kalbos verstas Katekizmas.

Latvių raštija gaminas iš 1530 m., kada pamokslininkas M. Ramm'as išvertė į latvių kalbą „Tėve mūsų“. Pirmoji laida „Luthera mazais kataekizms“ pasirodė 1586 m. Karaliaučiuje.**) Tačiau latviams-katalikams jau 1583 m. Vilniuje buvo išleistas „Catechizmus catholicus“, verstas latvių kalbon jezuitų kunigo Petro Kanirijo.***)

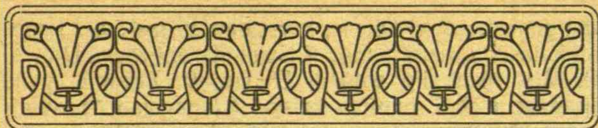
Žvelkim dabar į lietuvių raštiją Maž. Lietuvoj.

*) Die Provinzen Ost- und Westpreussen bearbeitet von Joh. Ziesemer, Seminarlehrer in Marienburg. Berlin und Stuttgart 1901. — Nors Ziesemer šaltinio nenurodo, tačiau sulyginus su Krause's paduotu Will'o verstu „Tėve mūsų“, galim spėti, kad tai Will'o vertimas.

**) Prof. Ed. Volterio: Latvių Literatūra. Kaunas, 1909.

***) „Rygos Garsas“ 1912 m. Nr. 10.

I. Dvasios reikalų knygos.

a) Pirmieji raštai.

Pirmutinis lietuvių spauzdintas raštas — tai Martyno Mažvydžio-Vaitkūno 1547 m. sutaisyta knygelė: „**Catechismusa Prasty Szadei,** Makslas skaitima raschta yr giesmes del kriksczianistes bei del berneliu iaunu nauiey suguldítas. Karaliauczui, VIII dena Meneses Sausia Metu uszgimima Diewa MDXLVII. Knygelė turėjo 79 spauzdintus puslapius. Pirmuosius 12 puslapių užėmė eilės ir prakalba — lotyniškai ir „Knigieles paczias byla Letuuinikump jr Szemaicziump" — lietuviškai rašyta; 13—16 puslapyj tilpo „Pygus ir trumpas makslas skaititi yr raschity"; 17—39 puslapį užėmė Luteriaus Katekizmas (be išguldymo); 40—79 puslapyj patalpintos giesmės. Giesmių skyrius užvardytas: „Pradestyse giessmes schwentas." Giesmių buvo išviso 11. Tūli rašytojai, kaip tai vyskupas Hoffheinz*) (jo raštu naudodamies ir d-ras Šliupas ir d-ras Gaigalatis) paduoda klaidingai tik 10 giesmių.

Giesmės, pasak Stankevičiaus, buvo verstos iš lenkų, vokiečių ir lotynų kalbos. Patalpintos buvo šios giesmės: 1. Tas est Diewa prisakimas, greku musu pazinimas; 2. Papraschaim schwentases dwases; 3. Schwenta dwase, musump ateik; 4. Thiewe musu

*) Superintendent Hoffheinz-Tilsit. Bericht über einen litterarischen Fund. Mitt. d. L. Litter. Gesellschaft. Knyga I, pusl. 263.

dąngui ęsis; 5. O Diewe, kurss dąngui essi; 6. Liaiupsink duscha mana pana; 7. Susimilk ant musu Diewe; 8. *Mes tikim ijg wenagi Diewa*; 9. Bernelis gime mumus ischgi pannas czistas (Rapagelano*) sutaisyta); 10. giesme ape swestasti alba sacramenta altariaus (vokiečių giesmė „Jesus Christus unser Heiland"); 11. Rapagelano verstas iš lotynų kalbos himnas: „Christe qui lux es et dies" (Christau, dena essi ir schwesibe, nactes nodęngij tamsibe, Schwesibes schwesums tu essi, schwesibe schwenta apreischki).

1549 m. išleido Mažvydis-Vaitkūnas Karaliaučiuje: „**Giesme S. Ambraszejaus bey S. Augustina,** kurę wadin: Te Deû laudamus. Su gesmemis ape ischnumirusiu priekelima Iesaus Christaus, Isgulditas per M. Mossuida Waitkuna etc. Ant naudos Ragaynes Baszniczey ir kitu" etc.

Knygelė buvo skirama vietoj velykaičių (velykų dovanos) „Didzos ir aukschtos gijmines wiruy, Ponuy Sebastianuy perbanth Heuhtmonug Ragaines" etc. Joje tilpo 3 giesmės: 1. Tawe, Diewe, garbinam; 2. Per tawa schwenta priekelima, Diewa sunau atleysk mumus sugreschima; 3. Christus Diewas mussu, gelbetoghis duschu keles ischgi graba, nugi wissa warga. Kyrie eleyson.

Mažvydis-Vaitkūnas pirmasis padėjo pamatus lietuvių raštijai.**) Jis, pasak Rėzos, pritaisė pagal ištarimo ir reikalingus ženklus raidėms.

Kadangi jau protestantų mokslas buvo platinamas raštu, reikėjo sutvarkyti ir to mokslo apeigas. Tam tikslui išėjo 1559 m. Karaliaučiuje: „Forma Chrikstima kaip Baszniczas istatimæ Hertzikistes Prusu ir kitosu źemesu laikoma ira." Pridėta dar buvo: Giesme duchawna ape musu s. chrikschta, sugul-

*) Stanislavas Rapagelanas buvo pirmasis teologijos profesorius Karaliaučiuje.

**) Mūsų Raštijos Tėvai. „Pasiuntinys" 1912 m. Nr. 11—12.

dita nûg D. Mart. Luthera: Christus Jordanop atheia, priëme chrikschta nûg Jana.

Valdžia rūpinos kiek galint platinimu protestantų mokslo. Nevien kunigai buvo valdžios lėšomis auklėjami ir knygos spauzdinamos, bet ji leido tam tyčia į žmones atsakančius paraginimus. 1578 m., siekio mėn. 6 d., išėjo Tilžėje—Jurgio Friedricho, markgrovo Brandenburge Prusose etc., du paraginimu: „... log kasznas krikschczianis wissasa sawa sprawasa ta pirmiaus tur ant Diewa dabotisi ir nu to paties pradzie dariti ieng gąletu nog ija ijo daugiaus per szegnogkimu aptureti . . ." Be to, buvo įsakyta, kad žmones krikščioniškas pareigas pildytų, bažnyčias lankytų, žynavimus atmestų ir tt. Kunigams buvo įsakoma tik savo parapija rūpinties ir į kitų parapijų reikalus nesikišti.

b) Giesmes.

Pirmą didesnį giesmių rinkinėlį išleido 1589 m. Karaliaučiuje kun. Janas Bretkūnas, užvardyjęs: **„Giesmes Duchaunas,** isch Wokischka ing Lietuwischka lieszuwi, per nekurius Plebonus Hercegistes Prusu, perguldita s." — Giesmių buvo išviso 76. Švedė*) mini, kad iš Mažvydžio-Vaitkūno „Catechismo" buvusios visos giesmės patalpintos, bet jos buvusios taip pertaisytos, kad lyg naujos išrodžiusios. Bezzenbergeris sako, kad iš minėto „Catechismo" tebuvusi dvi giesmi paimti: „Papraschaim schwentases dwases" ir „Bernelis gime mumus". Prie giesmių buvo priglausta: Paraphrasis permanitina poteraus malda, per Martina Moswida ischguldita.

Tuose-pat metuose išleido Bretkūnas dar „Kollectas Alba Paspalitas Maldas prastasu Nedeliasu ir didzosu Schwentesu, per wisus maetus Hercegisteię Prusu giedamas isch Wokischko lieszuwio ing Lie-

*) R. Schwede: Zur Geschichte der litauischen Gesangbücher. Mitt. d. L. Litter. Gesellschaft. Knyga III, pusl. 396.

tuwischka pergulditas, Per Jana Bretkuna. Pridėta yra dvi giesmi: „Malda Wieschpaties, giesmena per D. Powila Sperata pataisyta“ (su notomis) ir „Nu szmogaus kuna pakaskim“ (pasak Švedė's — Bretkūno taisyta).

Taip-pat išleido Bretkūnas tuose metuose: Kancionalas nekuru Giesmiu, Basznicziole Diewa, ant didziun Szwencziun saenu budu giedamuiu.

Brekūnas pirmasis pradėjo bažnyčioje lietuviams sakyti pamokslus be tulkų.

Kun. Lazarius Sengstock išleido 1612 m. Karaliaučiuje: **„Giesmes Chrikstzionischkos ir Duchaunischkos,** Per Wissus maetus Baszniczoie Diewa giedamos, isch Wokischkia bei Lenkischkia ingi Lietuwischkia szodi, nekurun Plebonun perwerstos á Nu Diewui ant garbes bei Chrikschczianims ant naudos per Lazaru Sengstak Lietuvos Plebona Karaliauczios atnaugintos.“

Pasak Stankevičiaus, buvo ten 145 giesmės, tarp kurių 23 originalės, 7 iš lenkų, kelios iš lotynų, o kitos verstos iš vokiečių kalbos. Giesmių taisytojai menami: Rapagelanas, Mažvydis-Vaitkūnas, Baltr. Vilentas, Augustinas Jamundas, Simanas Vaišnoras, Stanislavas Virčinskis, Aleksandras Rodonius, Mykolas Blothno ir Jonas Šeduikianas. Prie giesmių buvusios pridėtos ir Bretkūno „Kollectos“. Švedė mini, kad giesmių tame rankiuje buvo 151, tarp kurių kitos dvigubai perstatytos buvusios. Iš Bretkūno giesmių buvusios 69 paimtos ir pertaisytos. Be to buvęs priglaustas Mažvydžio „Paraphrasis, Symbolum Nicaenum ir Symb. Athanasianum.“ Sengstocko svainis, kun. Jonas Aldus, kun. Beselmann, v Gründenwalde ir prof. Reimann buvo priglaudę dar Sengstockui padėkavonę už jo darbą.

1666 m. išėjo Karaliaučiuje Tilžės kunigo. M. Danielo Kleino: **„Naujos Giesmjû Knygos,** kurose senos Giesmes su Pritarimu wissû Bažnyczos Mo-

kįtojû per musû Lietuwą yra pagerintos, o naujos grażos Giesmes pridétos, Taipojey Maldu Knygeles didźáusey Baźnyczoje wartojamos su labai priwalingu Pirmpamokinimu szias Knygeles skaitanczuju patogiey suguldytos ir iśdůtos." — Buvo išviso 229 giesmės, tarp jų 121 iš Sengstocko giesmių paimta ir išdailinta. Likusios 108 giesmės buvo verstos iš vokiečių kalbos, būtent iš Simano Dacho, Ludvigo Helmboldo, Jono Heermanno, Jono Franko ir kt. veikalų. Vertėjai buvo pats Kleinas ir jo draugai kunigai: Melkioras Švobs, Wilhelm Johann Lüdemann, Johann Hurtelius, Friedrich Prätorius, Kristups Cynthius, Jonas Klein'as, Wilhelm Martini, Johann Heinrich Leopoldi ir Mykolas Gallus.*) Pridėtosios „Maldu Knygeles" — tai pirmutinis maldų rinkinėlis. Prie maldų buvusios pridėtos ir Bretkūno „Kollectos".

1685 m. išėjo Karaliaučiuje: „Naujos su Pritarimu wissu Baźnyczos musu Lietuwoje Mokįtojų pagérintos **Giesmju Knygos** taipojey Maldu Knygeles, labjausey Baźnyczose wartojamos, patogiey sutaisitos ir szweźey iszdůtos per M. Joną Rikowią Norkiću kleboną." — Buvo tai antra laida Kleino išleistų giesmių. Giesmių buvo 265. Pridėtųjų giesmių taisytojai buvo: M. J. Rikovius, M. Švobs, Friedrich Partatius, Ernest Diezelius, Georg v. Stein, Matas Prätorius, Jokūbs Perkuns ir Johann Heinrich Cäsar.

1705 m. išėjo Karaliaučiuje tos pačios „Naujos su Pritarimu wissu Baźnyczos musu Lietuvoje Mokintoju pagerintos **Giesmju Knygos . . .**" Tai buvo Kleino giesmių trečia laida. Jas peržiūrėjo Budvėčių kunigas F. Šusterius. Giesmių pasidaugino iki 293.

---

*) D-ras Gaigalatis rašo, kad Gallus buvęs lietuviškos kilties. Jo tėvas vadinosi Gaidys ir buvęs ūkininku Gaidelių kaime, Šilokarčiamos apskrityje. Delko sūnus tėvo pravardę nudėjo, nėra žinios. Gallus tik vieną giesmelę „Pabusk, dūšelė mano tu" esąs išvertęs.

1732 m. išėjo Karaliaučiuje, Ysrutės vyskupo J. Berendt'o „Isznaujo perweizdetos ir pagerintos **Giesmû - Knygos**, kuriose brangiausios senos ir naujos Giesmes suraszytos Diewui ant Garbes ir Prusu Karalystej esantiems Lietuwininkams ant Dusziu Iszganimo . . ." Pridėtos buvo Kleino „Maldu Knygeles" ir Kristaus kančios nusidavimai. Berendt'o „pagerintų" Giesmû Knygû išėjusios 6 laidos. (1732 iki 1776). Vėliau perėjusi rėdystė Berendt'o giesmių į rankas Popelkių kunigo Adomo Friedricho Šimmelpfennigio. Giesmių skaičius pasidauginęs iki 400. Pats Šimmelpfennig'is sutaisė daugiau kaip 50 giesmių.

1736 m. išėjo Hallėje: „**Kelos nobażnos Giesmes** Lietuwninkams ant Duszios Iszganimo iszdûtos. Perstatytos per Glaseri Didlaukiu pastora ir Behrenta Kaukienu pastora." Buvo tai vertimas vokiškų d-ro Rogal'iaus giesmių knygų. Išleistų giesmių buvo 78. Šitos giesmės buvo 1738 m. antrą, o 1740 m. trečią kartą Hallėje išleistos. Giesmių buvo tada jau 128.

Prasidėjus Lietuvoj platinties dviejoms giesmių knygoms, dvasinė vyresnybė uždavė kunigui Šimmelpfennigiui jas suvienyti. Jis padalijo jas į dvi dali ir išleido abi knygi krūvon. Pirmoj dalyj buvo Kleino-Berendt'o, antroj — Glaserio-Behrento giesmės. Prie paskutiniųjų pridėjo jis dar savo verstų 14 giesmių. 1752 m. rugsėjo 4 d. parašė paločiaus kunigas D. Jonas Jokūbas Kvandt'as vokišką prakalbą (lietuviška prakalba buvo Ysrutės Berendt'o rašyta) ir jau sekančiame mete Karaliaučiuje išėjusios „**Pagerintos Giesmû-Knygos**" turėjo 542 giesmi, kurios ikišiol vartojamos. Prie Giesmių pridėta buvo: Kleino Maldos; Kolektos; Nussidawimas apie Kristaus Kentėjimą; Mażas Katgismas D. Martino Luteraus; Istátimas Dangaus Raktû; Spawede; Luteriaus Klausimai prie Diewo Stálo einantiems, su jû Atsákimais; Ryto Méto ir Wakaro Zegnonê; Namų Tob-

lycza; Pamokslas apie Iszganimo Dawadą; Malda, kurioje wissas Dawadas apie Iszganimą suglaustas yra; Prisiwertimo Psalmai Dowido.

Jurburko*) kunigui Lovynui Šimmelpfennig'io giesmių padalinimas netiko, jis užmanė naujas giesmių knygas išleisti. Tai padaryti apsiėmė, pasak Hoffheinz, keli kunigai: Jurburko Lovynas, Trempų Ostermeyeris, Baletų Šröder'is, Karvaičių Žudnachovius ir Klaipėdos Volf, kuriam buvo prižiūrėjimas to darbo pavestas. Bet, Lovynas, parėjęs iš Jurburko į Joneykiškius (dabar Naujoji = Neukirch), atsitraukė nuo to būrelio; taip-pat atsisakė ir Volf'as, Žudnachovius neužilgo mirė. Liko tik Ostermeyer'is ir jo dešinė ranka — Šröderis. Juodu nuo darbo neatsitraukė.

1781 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Giesmes szwentos Baźnyczoje ir Namėj giedamos** su nobaźnomis Maldomis į wienas Knygas suglaustos nu G. Ostermeyero." Buvo 508 giesmės. Ostermeyer'io giesmes išpeikė Pilkalnio kanteris Mielkus (Mielcke), kurs su Ostermeyer'iu raštijos dirvoj buvo susiginčijusiu. Iš tos priežasties nerado šios giesmės bažnyčios globėjų pritarimo ir spaudauninkas Hartung'as turėjo jas įvyniojimo popieros vietoj parduoti. Dvasinė vyresnybė išleido 1792 m. Šimmelpfening'io sutvarkytasias giesmes.

Kanteris Mielkus ir užsimanė giesmių knygas išleisti. Jis susitarė su kunigu Lovynu, Tilžės kunigu Rege ir Gilgios kunigu Pötsch.

1806 m. išėjo Karaliaučiuje Mielkaus giesmės, užvardytos: **„Sénos ir naujos krikszczoniszkos Giesmés,** ypaczey Senniemsiems ant Géro su dideleis Rasztais iszspaustos draug su naujom's Maldû Knygélemis. Karaláuczuje, Knygdrukawonej' Lebrekto Eringo. Mette 1806." Pasak Sembritzki,**) buvo 566

*) Bažnyčkaimis Ysručio apskr. — **) Johannes Sembritzki. C. G. Mielcke's verschollenes litauisches Gesangbuch. Altpr. Monatsschrift. Knyga XXVI, pusl. 366.

giesmes, būtent: Mielkaus 101, Lovyno 8, Baletų Šröderio 8, Trempų Ostermeyer'io 1, kitos iš senų giesmių paimtos. Išmesta buvo Kollektos, Kančios nusidavimas ir dalis senųjų maldų; toj vietoj buvo pridėtos „Naujos Maldos" (18). Knyga buvo į dvi dali padalyta. Be to buvo dar ir trečia dalis pridėta, kurioj tilpo minėtų autorių giesmės. Kunigų Rege ir Pötsch'es giesmės nebuvo tose knygose. Valdžios leidžiamųjų knygų spaustuvininkas Hartung'as (kurs karališką privilegiją turėjo lietuvių giesmių knygas spauzdinti), susivaidijęs su Mielkaus knygų spaustuvininku Eringu, padavė jį teisman, bet Eringas laimėjo, nes Mielkaus giesmės buvo skiriamos naminiai, o ne bažnytiniai dievmaldystei. Mielkaus giesmių buvo dvi laidi, viena — mažoms, antra — didžioms raidėms atspausta. Ering'ui pavargus, jo spaustuvę atpirko Hartung'as, draug su visoms Mielkaus giesmėms; bet Mielkaus giesmės taip-pat nesiplatino, todėl reikėjo ir jas, kaip Ostermeyer'io giesmes, įvynojimo poperiaus vietoj parduoti.

Hoffheinz sakos Tilžės klebonijoj radęs rankraščius kanterio Mielkaus ir kunigų Lovyno, Rege ir Pötsch'es rengiamų, bet ne išspauzdintų giesmių. Mielkaus giesmių esą 98. Kun. Rege esąs ir prakalbą toms giesmių knygoms parašęs, kurioj jis išpeikiąs Ostermeyer'io draugą kun. Žudnachovių ir pataria Lietuvai nesirūpinti, kad jos giesmės, gerai ir išmanomai senųjų kunigų sutaisytos, bus atimamos

nů wieno menk Lietuwninko
prastay guldyto wokeczo,
kurs dryso wissa Lietuwa,
Lenks budams sawo Lieźuwa,
czion kitta Kalba jau mokyt,
Marya Moma pawadyt ir tt.

D-ras Gaigalatis, aklai sekdamas Hoffheinz'ą, taip-pat laiko Žudnachovių menamuoju „lenku", bet Sembritzki's sako, kad Rege's menamas „lenkas" ne

Žudnachovius, bet kun. Šröder'is buvęs. Šröder'is esąs Reine (Mozūruose) gimęs ir tik universitėtą pabaigęs, Lietuvoj mokytojaudamas, lietuviškai išmokęs. Apie jį kun. Ostermeyer'is sako: „Mums (Ostermeyer'is gimė Marienburge), ne čiagimiams, tur lietuviai-krikščionis dėkoti už geradarystę, kurią jiems jų draugžmonės tiek metų, iš dalies neišteisinamos tinginystės, iš dalies ir neturto, užlaikę yra." Žudnachovius buvęs Jaziškių dvare (Kintų parap.) gimęs. Kalbėjo lietuviškai ir kuriškai. Ostermeyer'is jį vadina „geru lietuviu." Žudnachovius ne giesmių sutaisymu rūpinęsis, tik korektūrą vedęs.

1810 m. išėjo Karaliaučiuje, pasak Baltramaičio, rodos, Šimmelpfennig'io: **„Pagerintos Giesmių Knygos."**

1832 m. išėjo Karaliaučiuje, konsistorialroto Karl Gotthard Keber iš Gumbinės: **„Isz naujo pérveizdetos ir pagérintos Giesmû-Knygos,** kurrose brangiausos sénos ir naujos Giesmes suraszytos Diewui ant Garbês ir Prûsu Karalystėje ėsantiems Lietuwininkams ant Duszû Iszgánimo podraug su Maldû-Knygomis, kurrosa ne tiktay sénos, bet ir naujos Maldos randamos yra." — Knygos susidėjo iš trijų dalių. Pirmoji ir antroji dalis, buvo tai senosios Berendo-Šimmelpfennig'io giesmės, kurias Keberis perveizdėjo. Po giesmių buvo tik Maldos pridėtos; Kolektos, Kentėjimo aprašymas, Katekizmas ir Išganymo davadas buvo išmesta. Trečia dalis vadinos: Treczia Dalis Giesmjû-Knygû, kuriose kélos naujos Giesmes randamos." Joje buvo 132 giesme: Mielkaus — 60, Šröderio — 5, Ostermeyerio — 16, Lovyno — 4, Keberio — 47.

1841 m. išėjo Karaliaučiuje tos pačios giesmės kun. Fr. Kuršaičio perveizdėtos, užvardytos: **„Pagerintos Giesmjû-Knygos . . .** Iš Naujo perweizdetos per Fr. K." — Šita laida tetur dvi dali: Berendo-Šim-

melpfennigio giesmes. Kuršaitis buvo jas šen-ten pataisęs.

1857 m. išėjo Karaliaučiuje tos pačios giesmių knygos trijose dalyse. Pirmieji dvi dali buvo tai senųjų giesmių rinkinys. Pridėta buvo: **„Trecziọji Dalis Giesmjû Knygû,** kurioje randas geroks Skaitlius naujû krikszczioniszkû Giesmjû. Tases isz wokiszkôs Kalbôs szwieżey iszwersdamas sutaisė F. Kurszatis, Lietuwininkû Kunigs Karaliaucziuje." Giesmių trečiojc dalyje buvo 98, kurių 91 Kuršaitis naujai išvertė, o 7 iš mokykloms skiramų giesmų knygelių paėmė. Be to, giesmėms buvo ne tik Maldos, bet ir Kolektos ir Kentėjimo Nusidawimai pridėti. — Baltromaitis rašo, kad 1863 m. „Pagérintos G. K." išėjusios Frankfurte, bet tai bene klaida, nes 1867, 1872 ir 1874 m. ir vėliau jos išėjo Karaliaučiuje.

Tame laike išleidžiamų giesmių knygų peržiūrėjimą konsistorija buvo pavedusi Vok. Kretingos precenteriui F. Kelchiui. Jis tik ortografiškas klaidas tetaisė. Tačiau vėlesni išleidimai turėjo kun. Kuršaičio perveizdėjimo parašą. Gaigalatis klaidingai rašo, kad Kelch'is 1880 m. Giesmjų knygas pertaisęs. Jis buvo 1877 m. miręs, taigi po mirties nebegalėjo taisyti. Tikriau bus, kad 1880 m. išėjusi laida buvo sulig Kelch'io pataisymo atspausdinta.

1896 m. pavedė konsistorija minėtas giesmių knygas Verdainės kunigui Struck ir žodžio sakytojui M. Kybelkai iš Pangesų, peržiūrėti. Bet kun. Struck tuo darbu menk tesirūpino ir giesmes peržiūrėjo Kybelka. 1897 m. Karaliaučiuje išėjusios **„Pagerintos Giesmjû-Knygos"** tur nevien senas, bet ir naujas klaidas.

Naujausioji laida išėjo Karaliaučiuje 1912 m. Giesmės yra taip-pat į tris dalis padalytos. Pridėtos yra: Maldû Knygos, Kollektos, Nusidawimas apie Kristaus Kentėjimą, Dwylika dwasiszku nauju Liaupsinimo Giesmju, Liturgijos Dawadas, Nusidawimas

Kent. ir Mirimo . . . pagal Ewang. Mattėôszių, ir „Kelios Ewangeliszkos Giesmeles isz tuleropu Knygeliu surinktos.“ Giesmelių yra 7 + 51 = 58.

Be giesmių, bažnytiniai dievmaldystei skiriamų, tur lietuviai Maž. Lietuvos dar giesmių — vartojimui naminiai dievmaldystei. Pirmiau buvo lietuviškos giesmės ir mokykloms ir kareiviams leidžiamos.

Baltromaitis mini, kad 1800 m. išėjo **„Wisokios naujos Giesmes arba Ewangeliszki Psalmai . . .“** Mielkus sako, kad pirmąsias Psalmines išleidęs prastas kareivis. Sembritzkis rašo, kad Psalmines labai išpeikęs ir prieš jas kovojęs Mielkus. „Bet, sako, juo jis peikė, juo jos platinos.“ Švedė sako, kad tūls Kristijonas Mertikaitis surinkęs ir išleidęs kartu 113 giesmių, užvardijęs: **„Wisokios naujos Giesmės arba Ewangeliszki Psalmai**, kurios pirm to taipo po wieną kaip ir per keles į mażas Knygeles surašytos buwo, ale dabar į wienas Knygas surinktos ir ant Welyjimo keliû nůbaźnû Dusziû į Druką padůtos.“ Antrą kartą (1817 m.) spaudžiant buvo — 147, tretį kartą — 179 giesmės surinktos. 1825 m. (ketvirta laida) buvo — antra, o 1856 m. (7 laida) — trečia dalis pridėta. Išviso buvo 363 giesmės. 1876 m. (12 laida) buvo giesmių 404. Naujoji laida išėjo 1903 m. ir tur 438 giesmes. Giesmių autoriai menami: Kristijonas Mertikaitis, Kristijonas Demkis, mokytojas Mikelis Jurkšatis, kun. G. Ostermeyeris, kun. Lovynas ir precenteris Kelch'is. Giesmės yra originalės ir verstos iš vokiečių ir latvių giesmių.

1804 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Mazos Giesmiu Knygeles** isz wienu ir kittu wokiszku Knygu Lietuwiszkai perguldytos ir pirma karta iszspaustos.“ Šių knygelių giesmės randas dabar Psalminėse (Nr. 160—165).

1820 m. išėjo Tilžėje: **„Kelios Szwentos Giesmeles** ant mano Paminklo, Mieliems Lietuwininkams Tilžes Parapyôs suraszytos. Puszis Kanteris.

Po Mirrimmo Pono Puszio į Druka iszdůtos per K. W. isz K." Knygeles išleido Kaukėnų kunigas Vittikis. Prakalboj Pušis rašo iš Kallininkų į Tilžę atėjęs ir 1815 m. sukakęs 75 metus. Pušis mirė 1818 m. gruodžio 21 d.

1841 m. išėjo Tilžėje: **„Giesmes Linksmybei ir Prietelystei paliecawótos.** Isz wokiszkos Kalbós perstátitos, su Priekalba, nu wieno Lietuwininko." Pirmas Zopóstas. — Buvo tai giesmių ir dainų vertimas. Vertėjas buvo pasiženklinęs N. A. Rodos, tame-pat laike išėjo Tilžėje: **„Keturos naujos grazios Giesmes"; „Keturos grażos Giesmes"; „Du isitemitinu Nusidawimu pagal Giesmjû Dawada suraszytu. Isz wokiszkôs Kalbôs" ir „Komedanto Dukteraitė."**

1853 m. išėjo Tilžėje, pasak Baltromaičio: **„64 Giesmės Szuilems** isz Giesmjû Knygû iszskirstytos, o lietuwiszkay iszleistos per C. W. O. Glogau Tilżes Wiskupą. Švedė mini, kad tos giesmės buvusios 1855 m. išleistos. 1856 m. taip-pat išėjo Tilžėje: **„64 Giesmes** isz Giesmjû Knygû iszskirtos per karaliszką Provinz. Schulkollegiją, lietuwiszkai iszleistos per C. W. O. Glogau." Sekančioji laida (1858 m.) turėjo jau 80 giesmių. Naujausia (13) laida išėjo 1906 m. Prie anų 64 giesmių buvo pridėta dar 16 naujų giesmių, kurios pagal karališką regulatūrą Glogau'o sustatytos buvo.

1853 m. išėjo Gumbinėje: **„Suglaudimas Giesmjû** ant Wartojimo ėwangėliszkosa Prúsû Szuilėsa bey Szuil-Mokįtojû Szuilėsa, kurios iszskirtos per Karaliszką Prowincôs Szuil-Draugystę Karaliáucziuje Sutarime su Karaliszkoju Konsistoriju bey Karáliszkomsioms Regierungoms."

1854 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Giesmjû- bey Maldû-Knygos** Karaliszkojo Prusû Waisko." Jos buvo F. Kuršaičio sutaisytos. Giesmių buvo iš-

viso 150. Tarp jų buvo*) 82 giesme Kuršaičio perstatyti, 5 naujai pertaisytos, o kitos jo sueiliotos. Šios knygelės buvo kelis kartus išleistos.

1858 m. išėjo Tilžėje: **„Naujos nobaznos Giesmes.** Diewo Karalystę mylintėms Lietuwininkams ant Pasinaudojimo iszdůtos nů M. Szapalo, Mokytojo Lankupuose prie Priekulės." Naujausia laida išėjo 1900 m. Klaipėdoj.

1860 m. išėjo Tilžėje, pasak Baltramaičio: **„Dwylika dwasiszku nauju Liaupsinimo Giesmju."** Jos yra „Pagérintoms Giesmju-Knygoms" pridėtos. Šitas „Liaupsinimo Giesmes" sutaisęs**) sakytojas Klimkus Grigelaitis (1750—1825 m.). Jis buvo dailydė ir bedirbdamas pas katalikų kunigus, gavęs įkvėpimą giesmes sutaisyti. Tačiau sakoma, kad angelai jam tai inteikę . . .

1860 m. išėjo Priekulėje: **„Kelios dwasiszkos Giesmes wargstantiems ant Atsigaiwinimo."**

1861 m. išėjo Priekulėje: **„Giesmeles apie Ewangelios praplatinima tarp Żydu ir Pagonu.** Pirmjaus iszwerstôs ir sudabintos Karaliaucziaus Pasiuntinystes Draugistês iszdůdamose Knygelėse nu Pono Procenterio F. Kelcho, o dabar į Kruwą surinktos ir iszdrukawotos." 1863 m. išėjo Klaipėdoj šių giesmių antra laida (134 giesmės). 1879 m. laidoj (Klaipėdoj išleistoj buvo 168 giesmės). Šios laidos antrašas: **„Giesmeles apie Ewangelijos Praplatinimą tarp Żydu ir Pagonu.** Pirmjaus iszwerstos ir sudabintos Karaliaucziaus Pasiuntinystes Draugystes iszdůtose Knygelese nabasztininko Precenterio Kelch, potam keliû Lietuwininkû į Krūwą surinktos, o dabar wėl iszdrukawotos draug su wisoms naujoms Pasiuntinystes Laiszkeliû Giesmelėms."

---

*) Schade Oskar. „Prof. Dr. Friedrich Kurschat."

**) Dr. phil. W. Gaigalat, Prediger. „Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern." Pusl. 10.

1862 m. išėjo Klaipėdoje: „**Maźa Pasiuntinystês Arpélė,** kurioje naujos nobaźnos Giesmes pagal senus ir naujus Balsus Diewui ant Garbês ir Duszioms ant Naudos suraszytos nuo M. Szapalo, Mokįtojo Lankupůs."

1876 m. išėjo Tilžėje: „**Apie dangiszką Džaugsmą bey Szlowę** nabasztininko August Ermann Franka." — Dabar yra Psalminėse patalpinta.

1877 m. išėjo Klaipėdoje: „**Koks yr žmogaus Mirimas.**" Rodos, F. Kelch'io sutaisyta. Naujausia laida išėjo Tilžėje 1910 m.

1880 m. išėjo Klaipėdoje: „**Giesmeles tikincziû Duszeliû kudikiszko Stono esancziu.**" 1891 m. išėjo antra laida.

1881 m. išėjo Tilžėje: „**Ziono Giesmeles**", išleistos per Brolį E. Kalvaitį (Evang.-Betleėmo draugijos kunigo).

1884 m. išėjo Tilžėje: „**Szwentû Kalėdû Giesmelė,** Kudikiû issimokinama bey mieliems Gimdytojiems isz dėkingos Szirdies jû atsakoma."

1888 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Pasiuntinystes ir kitos Giesmes** isz Wokiszko iszwerstos." (Išimta iš „Nusid. apie Ew. Prapl. tarp Żydû ir Pagonû.")

1889 m. išėjo Priekulėje: „**Naujos dwasiszkos Giesmes . . .**"

1890 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Pasiuntinystės Arpos.**" Buvo tai 25 giesmės iš vokiečių kalbos perstatytos Klaipėdos kunigo J. Pipiro. Rodos, tuose laikuose išėjo ir Pipiro verstos giesmelės „**Giedokit**".

1893 m. išėjo Priekulėje: „**Prilyginimas apie prapolusiji Sunu Giesmesa.** Lietuwiszkai iszguldęs sutaise Wilius Kuczius, Mokytojas Paupelůse."

1894 m. išėje Heidelberge: „**Giesmių Balsai.**"

1895 m. išėjo Bitėnuose: **Naujos Ewangėliszkos Giesmju Knygeles.**"

1895 m. išėjo Klaipėdoje: **„Giesmeles ant Tykoses Pėtnyczes.“**

1895 m. išėjo Šilokarčemoje: **„Giesmju Knygeles** sziam trudnam Czėsui bei wisokiems Stonams ant naudingo Wartojimo Nobazniems Lietuwininkams pirma Karta iszleistos isz Meiles į Jezų.“

1897 ir 1900 m. išėjo Bitėnuose: **„Naujos ewangeliszkos Giesmes.“**

1901 m. išėjo Bitėnuose: **„Dwideszimt dwasiszku Liaupsės Giesmiu . . .“**

1902 m. išėjo Šilokarčemoje: **„Kelios ėwangėliszkos Giesmelės.“**

Apie tuos metus išėjo Bitėnuose: **„Giesme.** Sutaisyta mieliemsiems Geradėjams lecznuju (Krepeliu) Kudikiu Namu Angerburkij.“

1903 ir 1905 m. išėjo Bitėnuose: **„Naujos krikszczioniszkos Giesmės.“** Surinko D. Skėrys (Baptistų draugijos misionorius).

1903 m. išėjo Bitėnuose: **„Pasiuntinystės Giesmelės.“** Išleido pasiuntinys Kristupas Lokys.

1905 m. išėjo Tilžėje: **„Kelionės Arpa Kęleiwjams į Zioną.“** Iš vokiečių kalbos išvertė Mikelis Kundrus, Žiliuose.

1905—1908 išėjo Tilžėje ir Priekulėje, kunigo Endrulačio: **„Naujos Pasiuntinystes Giesmes.“**

1909 m. išėjo Tilžėje: **„Naujos Giesmjû Knygeles.“** Yra tai vokiečių giesmelių vertimai. Vertėjai yra kun. E. Endrulatis ir Kristupas Lekšas.

1911 m. išėjo Tilžėje: **„Naujos Giesmiû Knygos** ant Wartojimo krikszczioniszkůse Surinkimůse ir naminei Diewo Szlużbai. Sudėtos ir pirmą kartą iszleistos per Draugystę ant Iszleidimo krikszczioniszkû Rasztû lietuwiszkoje Kalboje.“ Draugovė susideda iš lietuvių-baptistų Klaipėdos ir Bružių surinkimo. Giesmės yra iš kitų knygų surinktos ir tūlos naujai išverstos. Giesmių yra išviso 439.

1912 m. išėjo Tilžėje: **„Priesz Girtuoklystę. Szėtono Karwutė.“** Vokiškai parašė E. A. Wolff, lietuvių kalbon vertė Kr. P.

c) Katekizmai.

Pirmasis, Mažvydžio-Vaitkūno 1547 m. išleistasis **„Catechismusa Prasty Szadei“**, buvo Luteriaus sutaisytas Katekizmas, be išguldymo.

1579 m. išleido Mažvydo brolvaikis, kun. Baltramiejus Vilentas (Vilenčius) Karaliaučiuje: **„Enchiridion Catechismas** maszas, dæl paspalitu Plebonu ir Koznadiju Wokischku lieszuwiu paraschits per Daktara Martina Luthera. O isch Wokischka lieszuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai perguldítas, per Baltramieju Willentha Plebona Karalauczuie ant Schteindama.“ Knygelėje buvo: Prakalbeghimas D. Mart. Lutheraus, Katekizmas, Wenczawoghima Knigeles delei paspalitu Plebonu, Chrikschtima Knygeles, Trumpas klausimas ir prieprowimas tu kurie nor prijmti schwentąghi Sacramenta Altoriaus, Paspalitas budas Spawedies. — Rėza mena, kad Katekizmas buvęs Mažvydžio verstas, tik Luteriaus išguldymai bei prakalbėjimas, kaip ir kiti skyriai, buvę Vilento versti. — 1612 m. išėjo Vilento **„Enchiridion Catechismas“** . . . . Dievuj ant garbes, bei Chrikschczonims ant naudos per Lazaru Sengstack, Lietuwos Plebona Karaliauczios atnaugintas.

Pasak Baltramaičio, išėjęs 1559 ir 1574 m. lietuviškas Katekizmas. Paskutinis buvęs Baltazaro Baso verstas.

1598 m. išėjo Vilniuje Pitkevičiaus sutaisytas lenkiškai-lietuviškas Katekizmas. 1624 m. išėjo Rysinskio sutaisytas Katekizmas. Abu buvo reformatams skiriamu.

1670 m. išėjo Karaliaučiuje Katekizmas, skiriamas mažiems vaikams, lietuvių, vokiečių ir lenkų kalba.

1701 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Kategizawimas arba waikû Mokslas,** kureme kategismas Lutheraus ir jo iszmanimas trumpay ir prastay iszguldomas yra... Su Maloningiausiu Pawelijimu Karaliszko Majestato Bažniczioms, Iszkaloms ir namams źemeje ant gero, po akiû statytos. Nůg Bernhard v. Sanden Sen. Sz. Raszto Dact."

Keil*) mini, kad be Sanden'o sutaisyto Katekizmo, buvęs lietuvių kalbon išverstas kun. Hofer'io „Dangaus Kelias" (Himmelsweg). „Dangaus Kelias" susidėjęs, be Katekizmo penkių dalių, iš maldelių ir klausimų bei atsakymų, kurie su Katekizmu sujungti buvę.

Pasak Baltramaičio, 1719 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Maźas Katgismas** D. Mértino Lutteraus ant Maloningiáusojo Prusû Karalaus Isákimo wissû Wyskupû ir Klebbonû Lietuwoj' Sutarimui isznaujo Tilźeje Méto 1719 pérweizdėtas, ir wisiems wartótinay Karaláuczíuje iszspáustas." D-ras Gaigalatis taip-pat mini, kad karalius Pričkus Vilius I. buvęs profesoriui Dr. H. Lysijui paliepęs, ypatišką Lutėriaus Katekizmą lietuvių kalboje išleisti ir, kad tas Katekizmas buvęs 1719 m. išspaustas. Tai yra klaida. Kun. Jakoby sako,**) kad Lysijus davęs pirma Katekizmą Lietuvos kunigams peržiūrėti ir tik 1719 m. gruodžio 30. d. padavė karaliui prašymą jį išspauzdinti. Taigi 1719 m. negalėjo Katekizmas išspaustas būti. Be to, minėtas Keil rašo, kad tūli kunigai įtarę Lysijų, norintį Lietuvą germanizuoti ir pradėję jam priešinties. Jo priešininkų vadai buvo Žilių kunigas Gabrielius Engel ir lenkų vyskupas Tyška iš Johannisburg. Engel'is

*) Adolf Keil: „Das Volksschulwesen im Königreich Preussen und Herzogtum Litthauen unter Friedrich Wilhelm I." I. Hauptteil. Königsberg in Pr. 1886.

**) Jakoby: „Zur Geschichte der litauischen Uebersetzung des kleinen Lutherischen Katechismus." Mitt. d. L. Litter. Ges. Knyga I, pusl. 118.

suardė Lysijaus germanizavimo planus. Lysijus buvo nuo mokyklų sutvarkymo pašalintas ir jo vietoj paskyrė karalius 1721 m. Engel'į, Kvandt'ą ir konsistorialrotą Sahme. Jie kreipės į valdžią, prašydami komisijai valdžios patarėjų parinkti, kas po laiko ir įvyko. 1722 m. gegužės mėn. susirinko tam sudaryta komisija Tilžėje. Pakviesti dar buvo Tilžės, Ragainės, Ysrutės ir Labgavos vyskupai ir 12 kunigų. Tarp kitoko nutarė seniai pageidaujama lietuvišką Katekizmą grynai kalboj pagaminti ir Lietuvoj įvesti. Susirinkime buvo perskaitytas Lysijaus sudarytas lietuviškas Katekizmas, kurs liko galutinai priimtas ir spaudon paduotas. Katekizmas turėjo spaudinamas būti vokiečių ir lietuvių kalba ir tai šiokioj tvarkoj: 1. Katekizmo 5 dalys; 2. Katekizmo 5 dalys su Lutėriaus išguldymu; 3. Spavėdis ir Lutėriaus klausimai, paprasta prūsiška spavėdis ir senas trumpas lietuviškas spavėdies pavyzdis; 4. Tuleriopos ryto, vakaro ir valgio maldelės; 5. Namų toblyčia; 6. Venčiavojimo knygelės; 7. Krikštijimo knygelės; 8. Pagraudenimai prie šv. vakarienės einantiems; 9. Kelios šv. vakarienės maldelės iš Mažojo Lutėriaus Katekizmo. — Taigi minėtasis Kategizmas tegalėjo iš spaudos tiktai 1722 m. išeiti.

1720 m. išėjo Karaliaučiuje Lutėriaus Katekizmas keturiomis kalbomis: vokiškai - lenkiškai - lietuviškai-lotyniškai.

1770 m. išėjo: **„Krikszćioniszkas Katalikiszkas Katekizmas** arba trumpas, bet tikkras Dawadas apie Wierą, Nusitikkejimą, Diewo méilę, Szwentus Sokramentus, ir apie Krikszćioniszką Pasielgimą, priegtam Prastas per Kláusimus ir per Atsakimus einąs Pamokslas, wissiems, o labjáusey Jáuniems reikalingas per wienną Kunnigą Soc. JESU su Wiriausiujû Pawelijimu i Knyg - Drukawonę padûtas." Gale buvo pridėta: Giesmeles isz Knigû Wilniuje drukawotû surinktos. Katekizmas, kaip matyt, buvo

skiriamas Prūsų lietuviams-katalikams. Spauzdintas gotiškoms raidėmis. Spauzdinimo vieta neminėta.

1780 m. išėjo Karaliaučiuje, pasak Baltramaičio: **„D. Martino Luteriaus Mażas Katgismas,** ir D. Jono Jokubo Rambako Pamokslas Iszganimo Dawado pirma Klausimůse trumpay suglaustas, potam Klausimůse placziaus iszguldytas, Su Malloningiauso musu Karalaus Pawelijimu." — Rodos, visas turinys šios knygelės buvo jau 1753 m. „Pagerintoms Giesmû-Knygoms" pridėtas.

1832 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Wierôs-Knygèlés** arba krikszconiszkos Wieros-Mokslas su Dact. Martino Luteraus mažu Katgismu bei Suraszimu Knygu szw. Raszto ir su trigubu Pridėjimu." Sutaisytojas buvo vyskupas Weissas. 1839 m. išėjo antra laida.

1834 m. išėjo Tilžėje: **„Trumpas Suglaudimas krikszczioniszko Mokslo** Kalbesiais isz szwento Raszto Giesmemis ir Nusidawimo Pasakojimais dawadnei ir permanytinai sutaikintas wyriausei į Pamokslą einantiems ant gero." Gale šių knygelių randamos Dr. Liuteriaus Katekizmo 5 dalys, spavėdė bei trumpas pasakojimas tikybos nusidavimų. Buvo tai ketvirta laida. Kas autorius nežinoma. Pirma laida, rodos, išėjo 1808 m. Karaliaučiuje. Pasak Baltram., šios knygelės išėjo dar ir 1849 m. Karaliaučiuje.

1835 m. išėjo Klaipėdoje: **„Luttèraus Katgismas** Klausimůse ir Atsakimůse S. C. Dreisto suraszytas."

1841 m. išėjo Karaliaučiuje vyskupo Weiss'o sutaisytas: **„D. Mertino Luteraus mażasis Kategismas."** — 1845 m. išėjo, rodos, šio Katekizmo antra laida, kurią kun. F. Kuršaitis naujai pertaisė.

1855 m. išėjo Tilžėje: **„D. Mertino Luteraus mażasis Katgismas** trumpay iszguldytas." Perstatytojas, rodos, buvo Tilžės vyskupas C. W. O. Glogau.

1857 m. išėjo Tilžėje vysk. Glogau perstatyto Katekizmo trečia, o 1905 m. — dvylikta laida.

1882 m. išėjo Priekulėje: „**Martino Luteraus Katgismo Iszguldimas** ewang. Szuilems nů F. Schröder."

1899 m. išėjo Tilžėje: „**Dr. Martyno Liuteriaus didysis Katgismas.**" Vertė viena moteriškė iš Ragainės apskričio.

1903 m. išėjo Tilžėje: „**Wieros Dalykai** ant isz Galwôs Iszsimokinimo Sziuilems Rytpriusu Prowinco. Iszleista karal. Konsistorijôs. Iszwersta per K. J."

d) Maldos.

Pirmąsias maldeles sutaisė Mažvydis-Vaitkūnas. „Tėve mūsų" vertimas išėjo „Catechismusa" 1547 m. „Paraphrasis permanitina poteriaus malda" išėjo 1589 m. prie Jano Bretkūno „Giesmių". Be to ir pats Bretkūnas maldas sutaisė. 1911 m. atrasta*) Švedijos archivuose, nežinomos lietuvių kalba Bretkūno maldaknyges. Buvusios jos išvežtos Švedijon laike karo Švedų su lenkais, kuomet švedai Lietuvoje bastėsi.

1612 m., Sengstockas, Vilenčiaus raštus leisdamas, pridėjo prie jų, pasak d-ro Gaigalačio, tūleriopas maldeles.

1653 m. išėjo Kedainiuose: „**Maldos Krikscioniszkos,** Wisokiam meatuy ir reykalams bendrims prigulinćios" . . . Pridėta buvo: Katechismas Aba Trumpas Pamoksłas Wieros Krikśćioniszkos del waykialu mažu. — Buvo tai lietuviams-reformatams skiriamos maldos. Vėlesniame laike buvo jos Karaliaučiuje spauzdinamos.

Prūsų lietuviams - lutėronams pirmą maldų rinkinį sutaisė Tilžės kun. M. D. Kleinas ir išleido 1666 m. Karaliaučiuje. Buvo tai: „**Naujos, labay priwalingos ir Duszoms naudingos Maldu Kny-**

*) „Viltis" 1911 m. Nr. 98.

geles" ... Šitos „Maldû Knygélės" ir dabar vartojamos. Jos yra kiekvienoj laidoj „Pagérintû Giesmjû-Knygû" pridedamos. Jų dabartinis užrašas: „Naujos labay priwalingos ir Duszioms naudingos Maldû Knygèlês, Ponui Diewui ant Garbės, Źmonėms ant Nobaźnystês, ir Duszioms ant amžino Iszganimo sutaisytos, ir wierniems Krikszczionims, ypaczey nobazniems Namû Tėwams szioj' musû Prūsu Lietuwôj' suraszytos, nůg M. Daniel Klein, Lietuw. Klebono Tilźej." — Jos buvo kartą nuo Ysrutės vyskupo Jono Berendt'o perveizdėtos. Ar ir kiti giesmių perveizdėtojai jas perveizdėję yra, nėra minėta.

1775 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Agenda** tattai esti Suraszimas Pagraudinimû ir Maldû, Lietuwos Bažnyczose skaitomû nůg kunnigû szwentus sawo Uredo Darbus pilnawojancziujû. Antra laida išėjo — 1825, trečia — 1830 m. — 1895 m. išėjo Tilžėje: „Nauja Agenda tai esti naujos Bažniczios Altoriaus knygos į lietuwiszkają kalbą iszwerstos (per Komisijona, isz Ponû: Wyskupo Lackner Karalauczuje kaipo prasedžio komisiono, Wyskupo Oloff, Klaipedoj ir Kunigo Stein, Tilžėj). — 1899 m. išėjo Tilžėje: **„Diewo Szluźmos Padawadyjimai** wiresnioj Bažniczioj be Weczeres Szwentimo." Rodos, yra tai Žilių Sakūčio knygyno išleisti: „Diewo Szlužbos Dawadai pagal naujaja Agende."

Pasak Hoffheinz, esąs ir kun. Pötsch (1780 iki 1805 m.) maldas rašęs, kurios lietuvių mokyklose kasdieniam vartojimui skiriamos ir kartu su Mielkaus, Lovyno ir Rege rengiamoms giesmėms leisti manomos buvo, bet neišspauzdintos liko.

1807 m. išėjo Karaliaučiuje: „Jono Arnto buwusio wyrauso Wyskupo Lüneburke **Rojaus Darźelis** pilnas Krikszczioniszkû Wieźlibistczû, kaip tokios per Dwasês pilnas Maldas į Duszas yra sodinamos." — Yra tai naminiai dievomaldystei vartojama maldaknygė. Naujausia laida išėjo Bitėnuose

1904 m. Dalis maldų, kurios dabar „Rojaus Darželyje“ randas skyriuje: „Maldos, ant koźnos Dienos per Nedelę wartoti galimos“ — buvo kartą skyru išleistos. Tūlos maldos iš „Rojaus Darželio“ buvo 1817 m. išleistoms Psalminėms pridėtos.

Apie 1820 m. išėjo Tilžėje: **„Ryto Meto bey Wakaro Maldos,** ant koźnos Dienos Nedelyje į Lietuwiszką Kalbą suraszytos nu D. C. Z.“ Rodos, iš šitų maldų buvo vėliau „Poterû Knygeles sutaisytos.

Apie 1830—1840 m. išėjo Klaipėdoje: **„Ryto Meto Zegnonė.** Dr. M. Luterus.“ Pirmos knygeles. Buvo tai maldingi apdūmojimai ir maldos kiekvienai dienai.

1855 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Liturgija“.**

1857 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Maldû Knygélês.** Kudikems ant Gero suraszytos.“

1861 m. išėjo Tilžėje: „Naujey perweizdėtos ir padaugintos **Poteriû Knygeles.“** — 1867 m. išėjo tos pačios knygeles Priekulėje.

1871 m. išėjo Tilžėje: **„Kasdieniszkos Rankû-Knygos.“** Vokiškai parašė evang. kun. Jonas Friedrich Starck, lietuvių kalbon išvertė mokytojas Jurgis Meškatis.

Apie 1877—1880 m. išėjo Barmuose: **„Maldû Knygeles.“** Išleido Wuppertalo Knygelių draugovė.

1898 m. išėjo Klaipėdoje: **„Poterû arba Maldu Knygeles“.**

Katalikų kunigai ir buvo išleidę (bene apie 1885—1895 m.) Tilžėje lietuviams-katalikams maldaknygę gotiškomis raidėmis. Užvardyta rodos buvo: **„Teip turi melsties!“**

e) Šventraštis.

Rėza mini, jog tuoj po Karaliaučiaus universiteto įsteigimo (1544 m.), kunigaikštis Albrechtas ra-

ginęs teologijos profesorių Rapagelaną Šventraščio vertimu pasirūpinti, bet Rapagelanas mirė 1545 m. ir negalėjo kunigaikščio užmanymą įvykinti. Tame laike buvo Psalmus lietuvių kalbon vertęs*) Abraomas Kulviškis.

Pirmąjį Evangelijų ir Gromatų rinkinį išleido 1579 m. Karaliaučiuje Mažvydžio-Vaitkūno brolėnas kun. Vilenčius. Buvo tai iš Lutėriaus vokiško vertimo verstos: „**Euangalias bei Epistolas** Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias Baszniczosu Chrikstczonischkosu, pilnai ir wiernai perguldítas ant Lietuwischka Szodzia, per Baltramieja Willenta" . . . Priegtam, ant gala prideta jra Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Jesaus Christaus pagal kieturiu Euangelistu. Be to, buvo dar pridėtas Jesaiaus 53 perskyrimas. — 1612 m. išėjo Karaliaučiuje Vilenčiaus „Euangelias bei Epistolas" antru kartu. Išleido kun. Lazarus Sengstock.

Naujojo Įstatymo vertimu buvo užsiėmęs Ragainės kunigas (Mažvydžio inpėdinis) Augustinas Jamundas, bet jis mirė 1576 m. savo darbą nepabaigęs ir nėra žinios, ar vėlesnieji vertėjai (Naunynas, Rosenberg'is) jo darbo naudojos.

Pirmasis, kurs prie vertimo viso Šventraščio ranką dėjo, buvo Janas Brėtkūnas. 1579 m. kovo 6 d. pradėjo jis visų-pirma Luko evangeliją versti. 1580 m. gegužės 11 d. buvo visas Naujas Testamentas išverstas. (Paskutinis N. Test. vertimas buvo — Mato evangelija). Senojo Testamento pradėjo visų-pirma Psalmus perguldyti, kurie to paties meto liepos mėn. gatavi buvo. Tada 5 metus Šventraščio vertimu neužsiėmė, nes buvo pašventęs savo jėgas kitiems raštijos darbams. Pabaigoj 1585 m. ėmė vėl versti,

*) Abraham Kulviškis. Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauens. Von Liz. Dr. Wotschke.

o nors 1587 m. vėl sustojo, tačiau 1590 m. rugsėjo 8 d. buvo ir Senojo Testamento vertimas užbaigtas. Bretkūno Šventraščio vertimas vadinas: „**Biblia**, tatai esti Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai perguldítas per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaczíuie.“ Bretkūnas, pasak Rėzos, tai lietuvių Lutėrius. Reikia pridurti, jog Lutėrius vokiečiams Bibliją versdamas, rado du, nors netobūlu, vokišku vertimu (1477 m. Augsburge ir 1483 m. Nürnberge išleistu), bet Bretkūnas nieko nerado, todel jo darbas sunkesnis. Jis vertė iš graikų kalboj rašyto originalo. Išvertęs Šventraštį, nusiuntė Bretkūnas jį keliems kunigams taisyti, tarp kurių menamas Tilžės — Zakarias Blothno ir Vidžių — Albertas Striška.*) Tada padavė valdžiai, prašydamas mėginti ir tada spauzdinti. Mėginimas tęsės kelis metus ir galiaus paliepė valdžia rankraštį atpirkti. Bretkūnas pardavė jį kunigaikščio bibliotekai. Kunigaikštis Albrechtas buvo miręs, jo sūnus buvo po globa Anspacho markgrovo. Šiam tas dalykas, matyt, nelabai rūpėjo, todel jis nedavė lėšų Šventraščio spauzdinimui ir jis liko ligšiol neatspaustas. Dabar tas rankraštis randas Karaliaučiaus karališkoj universiteto knygyne (rankraščių Nr. 1214—1221).

Pirmą žingsnį prie išleidimo Šventraščio padarė Karaliaučiaus kunigas Jonas Rėza. Jis paėmė Bretkūno rankraštį ir pertaisė jo verstus Dovido Psalmus. 1623 m. padavė jis valdžiai prašymą Psalmus išleisti. Valdžia sutiko. Idant nesusipratimų išvengus, nusiuntė Rėza tame-pat mete tuos pertaisytus Psalmus keliems dvasininkams peržiūrėti. Peržiūrėtojai buvo: Ysrutės vyskupas Petras Nicolai, Ragainės kunigas — Jurgis Beselmann, Tilžės — Zakarias Blothno, Jurburko — Valentynas Feuerstock, D. Rudupėnų —

*) R-čių Jonas: Šv. Rašto į lietuvių kalbą vertimo istorija. „Vadovas“ 1912 m. Nr. 47.

Kristupas Sapūnas, Ysrutės — Kristupas v. Stein ir Stalupėnų — Gregoras Virčinsius. Jie pripažino Rėzos darbą tinkamu, padarė kalbos vienodumą ir pavedė Rėzai korektūrą, kurią jis, pasak Bezzenbergerio, ne pergeriausiai atliko. 1625 m. buvo Psalmai drauge su vokišku vertimu Karaliaučiuje atspausti. Tuolaikinis kunigaikštis, Georg Vilhelm, nevien spaudos lėšas, bet ir pertaisymo išlaidas prisiėmė. Antrašas buvo: „Der Psalter Davids Deutsch vnd Littawisch. — **Psalteras Dowido** Wokischkai Bei Lietuwischkai." Kitas antrašo lakštas yra: „Psalteras Dowido, Ing Lietuwischkus Szodzius pirmiausei ischgulditas, per K. Jona Bretkuna, Lietuwninku Plebonu buwusi Karalautzoie Prussu Szæmeie. Bet nu dabbar Ant Mielastiwoio Brandenburgischko Ertzikio Prussu, etc. etc. per thu Prusischku paliktu Rodos ponu maloningoio issakimo Per K. Jona Rehsa dabbar schittû cziesu Lietuwninku plebonu Karaliautzoie su pilnaste atnaugintas. Bei nůg nekuriu ant tho priskirtu Instrutenu, Tilsischku ir Ragaines walschtziu Lietuwninku Plebonu, kiekuntu perweizdetas, bei per maloninga isakimo pirm pamineta Churfuᵉrsta malone Diewui aukschiausam ant garbes bei lietuwninkams Szmoniems Szæmeie ant naudos atwiraī ischspaustas" . . . Rėza pataisė Bretkūno vertimą, sulygindamas su Lutėriaus vokišku vertimu. Pridėta buvo: Kunigaikščiui padėkavonė (vokiečių kalba — Rėzos); prakalba (vokiška — prof. Behm; lotyniška — prof. Fuchs) ir Rėzai padėkavonė — profesorių Mislenta, Reimer, Eilardo ir kunigų Rüdiger, Liebruder, Sapūno.

Bretkūno vertimas:

Psalmas 1, 1. Gerai tam wirui, kursai ne waikszczoja surinkimme Diewą nesibijancziû, nei ant kelio grieszniujû stow, ir susisedėjimme apjioktujû ne sed.

Rėzos vertimas.

Iszganitingas tassai, kursai ne waikszczoj' rodoje Diewo-Nessibijantzujû, ir neszeng' ant kælo Griesznujû neigi sed kur Apjůktojei sed.

Rėza įved ir germanizmą. Psl. 27, 12: falschiwi luddininkai, Bretkūno — neteisus luddininkai. Bretkūno rašytus žodžius: pámatai źemês, Rėza pakeičia — gruntai źémês ir tt.

Po Rėzos nieks nebesirūpino lietuvių dvasios reikalais. 120 metų buvo Vilenčiaus „Euangalijos" vartojamos. 1638 m. buvo Ysrutės vyskupijos bažnyčių peržiūrėtojų susirinkime sutarta, Bretkūno išverstą Šventraštį išleisti, bet valdžia nedavė pinigų ir taip liko.

Apie 1660 m. buvo Londone (ne Oksforde, kaip Gaigalatis klaidingai rašo) lietuvių-reformatų Biblija spauzdinama, bet pritrūkus lėšų, buvo tik dalis Senojo Įstatymo (Testamento) nuo pradžios iki 40 psalmo atspausta. Jos vertėjai buvę 8, iš kurių tik 2 žinomu: Karaliaučiaus kunigas Jurgis Skrodzkis ir Žemaitijos senjoras Jonas Bažymauskis. Vertėjai naudojos Bretkūno rankraščiu. Spauzdinama buvo lotynų raidėmis. Rašytojas J. Lukoševičius rašo, kad minėtoji Biblija, tai Bretkūno vertimas . . .

Pavyzdis lietuvių-reformatų Biblijos vertimo.

Jobo XIX, 25—27. Źinau nes jog Atpirkiejas mano gįja, ir paskucziausu kielsis and dulkiu. O kad po odey mano pergrauz ghi, dabosios and Diewa isz kuna mano. Ant kuro dabosios sau, akis teypag mano regies, ó ne swetymo. Inkstey mano labay ilgsta priegklaupstiy mano.

1701 m. susilaukė lietuviai visą **„Naują Įstatymą."** Išleido jį Prūsų karalius Friedrichas I savo lėšomis. Šis „Naujasis Įstatymas" buvo iš graikų kalbos originalo verstas ir taikintas, kad visi lietuviai

juo naudoties galėtų. Jį vertė taip Didžiosios taip Mažosios Lietuvos dvasininkai. Vyriausia vertėjų galva buvo Didž. Lietuvos protestantų vyskupas Zomelis Bytneris. Kadangi Bytneris Didž. Lietuvos tarme rašęs buvo, tai apsiėmė teologijos studentas (vėliau Budviečių kunigas) Friedrich Sigismundas Šustėrius jo rašybą — Prūsų lietuvių tarmei pritaikinti. Jo „pritaikinimas" buvo kabėse padėtas. Bet jis buvo žodžių keitime taupus. Del tūlų nesuprantamų žodžių šis „N. Įstatymas" Prūsų Lietuvoj nelabai platinos ir Kėdainių vertimu buvo vadinamas. Šustėrius vadinas „szio pérguldimo Draugdarbininks." Jis parašė lietuvišką prakalbą „Skaititojui Krikszćioniszkam." Be to jis paženklino šventadieniais skaitomas evangelijas ir gromatas. Taip-pat išvertė ir pridėjo „Gromatas isz séno Testamento krikszćioniszkoje baźnisćioje paskaitomas", būtent: Šv. Jonui — Sir. XV, 1—8; Trims Karaliams — Jes. LX, 1—6; Marijos apčyst. — Mal. III, 1—4; Mar. apsak. — Jes. VII, 10—16; Jono Krikšt. užgim. — Jes. XL, 1—5.

Kun. Skriveckas*) mini, kad 1701 metuose išėjusi dvi laidi „N. Įstatymo." R-čių Jonas sako, kad išėjusi viena laida, tik pirmieji lapai ir prakalba buvusi dvejopi. Lietuvių Mokslo Draugijos knygyne Vilniūje yra minėto „N. Įstatymo" du egz. Vieno egz. antrašas yra, pirma lotynų kalba, tada lietuviškai: „Naujas Testamentas Lietuwiszkas Su didziu dabójimu perguldijtas ir Lietuwnikams tiek Karalijsteje Prussôs tiek ir didźioje Lietuwoje ànt iszmánimo sudawáditas nůg Czyrû Lietuwnikû. Su Prakalbà ape perguldimus Sz. Rászto ing kalbas kiekvienai giminei prigimtas Bernhardaus von Zanden D. Sén. Karalauczuje Iszspaustas nůg Potamkû Reuznéraus. Métu 1701." Sandeno prakalba yra lotynų

*) Kan. Juoz. Skriveckas: Trumpas įvedimas (Introdukcija) į Šventąjį Raštą.

kalba rašyta. Pridėta yra Bytnerio lotynų kalba rašytas karaliui pasveikinimas ir Šusteriaus prakalba „Skaititojui Krikszćioniszkam.“ Antro egz. antrašas yra tiktai lietuviškai: „Naujas Testamentas Wieszpaties musu Jezaus Kristaus, Pirmą kartą ànt Swieto Lietuwiszkoj kałboj, Ant Isákimo Małoningiauso Karalaus Prussu & c. & c. & c. Su didžiu dabojimu pérgulditas, o Ant Garbês Dievui Traicej' Szwentoj' wienatijam, Lietuwos źmonėms ànt iszganitingos naudôs Iszspáustas. Drukawojo arba iszspáude Spáustuwej Reusnėro Karalaućiuj', Mėtu MDCCI.“ Tėra tik lotyniškasis karaliaus pasveikinimas ir Šusteriaus prakalba „Skait. Kriszćioniszkam.“ Šiaip turinys ir spauda abiejų egz. vienokia. Matyt, kad viena laida buvo.

Pavyzdis Bytnerio-Šusteriaus vertimo:

Mat. VI, 22. Akis tawa ira źwáke kuno tawo; jeygi tada akis tawa butu tikra (prasta) wissas kunas tawo bus szwiesus.

I Korinth. XV, 30—33. Kogidel ir mes nebespecznijstej' (prigàdoj') stowime koźną adijną? Asz koźna dieną mirsztu per pasigirimą musu kurį turiu Kristuje Jėzuje Wiespatije musu. Jey (źmogiszku budu) su bestijomis Efėzuje kariawau koki man nauda jey numirę nesikela? Walgijkim ir gerkim: nes ritoj' numirsztam. Ne kłeidėkite: Pikti źodźei pagadina gerus paprátimus.

1727 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Naujas Testamentas Musû Pono Jezaus Kristaus ir Psalteras Dowido** Lietuwiszkay ir Wokiszkay ant Maloningiauso Prusû Karalaus Isakimo Isz naujo suraszytas kiekwienu Perskirimo trumpu Praneszummu ir reikalingu Paźenklinimu tû paćiû Źodźiû, kittosa Perskirimmosa randámû.“ Tūli rašytojai mena, jog šitą „N. T.“ parūpinęs kunigas D. Jonas Jokūbs Kvandt'as. Tačiau Keil rašo, kad Naująjį Įstatymą davęs lietu-

vių kalbon išversti Mansbergas, kuriam 1722—1724 m. Lietuvos bažnyčių ir mokyklų sutvarkymas pavestas buvo. Bet tikrau, tai bus Kvandt'o pasirūpinimas. Rėza mini, kad 1727 m. išėjusio N. Įstatymo vertėjai buvę šie kunigai: Tilžės — Reinhold Rosenberg (mirė pirm vertimo užbaigimo), Gumbinės — Kristupas Rebentiš (mirė 1724 m.), Ragainės — Hiob Naunynas (po Rosenbergo mirties Tilžės lietuvių kunigas) ir Valterkiemių — Pylipas Ruigys (mirė 1749 m.), kursai daugiau už visus prie vertimo prisidėjo. Vertėjai laikėsi Lutėriaus vokiško vertimo. Pridėta buvo Kvandto prakalba (vokiška), taippat Rėzos sutaisyti Dovydo Psalmai (su maža permaina). Psalmų užrašas: „Psalteras Dowido Lietuwiszkay ir Wokischkai su Kiekwieno Psalmo trumpu Praneszimmu." Psalmų išėjimo metai padėti 1728. Taip N. Test., taip Psalmams buvo šale lietuviško ir vokiškas vertimas pridėtas. Be to dar buvo pridėta: Tykai Pėtnyčiai — Jesaiaus 53 perskyrimas ir anie 4 šventadienių skaitymai, kuriuos Šustėrius 1701 m. išleistam N. Test. pridėjęs buvo. Išmesta buvo Šv. Jono diena ir jo vietoj indėtas Marijos atlankymas — Jes. XI, 1—5. Šie skaitymai buvo vien lietuvių kalba padėti.

Lietuviai troško visą Šventraštį turėti. Karalius Friedrich Vilhelm I prižadėjo Kvandt'ui vertimo ir spauzdinimo išlaidas apmokėti. Kvandt'as beprivalė vertimą parūpinti. Naujas Įstatymas buvo jau išleistas, Senąjį Įstatymą buvo Bretkūnas išvertęs, tik reikėjo jį spauzdinti. Bet liko nutarta Šventraštį sulig Lutėriaus vertimo išleisti, todel pradėjo Lutėriaus vokiškąją Bibliją (1545 m. išėjusią) versti (Pirmoji Lutėriaus versta vokiečių Biblija išėjo 1534 m., pirmasis Naujas Testamentas — 1522 m.). Bendradarbiai Senojo Įstatymo vertimo buvo šie kunigai: Tilžės — Naunynas (mirė 1730 m. nesulaukęs vertimo pabaigos), Valterkiemių — Pylipas Ruigys, Sa-

lavos — Kristijonas Stimer'is (mirė 1749 m.), Klaipėdos — Abraomas Dovas Lüneburg (mirė 1743 m.), Skaisgirių — Adomas Friedrich Šimmelpfennig (mirė 1740 m.), Verdainės — Pabijonas Kalau (mirė 1747 m.), Ysrutės — Adomas Andrius Pilgrim (mirė 1757 m.), Popelkių — Adomas Friedrich Šimmelpfennig jaun. (mirė 1763 m.) ir Kalnininkų — Kristupas Sperberis (mirė 1752 m.). Vieni vertė istoriškąsias knygas, kiti pranašus, kiti apokrypus. Vertimo sutvarkymą ir peržiūrėjimą buvo prisiėmęs Ysrutės vyskupas Jonas Berendtas. Jo stropiausias padėjėjas buvo Jurburko kunigas Petras Gottlieb Mielkus. Šis vedė korektūrą ir padėjo versti. 1735 m. išėjo Karaliaučiuje visas Šventraštis. Antrašas buvo: „**Biblia** Tai esti: **Wissas Szwentas Rasztas, Séno ir Náujo Testamento**, Pagal Wokiszką Pérguldimą D. Mertino Luteraus, Su kiekwieno Perskyrimo trumpu Praneszimmu, ir reikalingu Paźenklinnimu tû paczû Zodzû, kurrie kittûse Perskyrimûse randomi, Nů kellû Mokytojû Lietuwoj' Lietuwiszkay pérgulditas. Karaláuczuje, 1735. Rásztais isspáustas pas Joną Endrikį Artungą o pardůdamas pas Pilippą Kristupą Kanterį.“ Vokišką prakalbą buvo parašęs Kvandt'as, lietuvišką — vysk. Berendtas. Vertant iš vokiško vertimo, įsibrovė daug germanizmo į šitą Šventraštį. Pridėta buvo dar Rėzos išleistieji Dovydo Psalmai. Pirmąją laidą išpirkus, rūpinos Kvandt'as ir antra laida. Antrąją laidą išleisti apsiėmė Pylipas Kristupas Kanteris, kuris tikybinis ir mokykloms skiriamas knygas leido. Prižiūrėjimą ir papildymą antrosios laidos apsiėmė Popelkių Šimmelpfennigas, korektūrą — Ysrutės Pilgrimas. Kiti pirmieji bendradarbiai buvo mirę. Kvandt'as turėjo asmenišką prielankumą karaliaus Friedricho II, nes Kvandt'as buvo didis bažnyčios šalininkas (Orthodox) ir nekentė taip vadinamų „nobažnųjų“ (Pietist). Laisvamanis Friedrichas mielai jo pamokslų klausydavos ir jį gerbė.

Todel Friedrichas suteikė Kvandt'ui valdžios lėšas, apmokėti ir antrą lietuvių Šventraščio laidą, kuri 1755 m. Karaliaučiuje išėjo. Lietuvišką prakalbą šiai laidai parašė Šimmelpfennigas, vokišką — Kvandtas. Nepasiturintiems lietuviams buvo Šventraštis dovanai duodamas.

Be Šventraščio, buvo dar 1735 ir 1755 m. Naujas Įstatymas atskirai išleistas. 1755 m. laidai buvo priglausti Dovydo Psalmai ir keli perskyrimai Maiziaus I ir II knygų. Be to, dar išėjo (rodos, 1740 m.) Naujas Įstatymas siaurame formate (Sedez), kuris mokykloms skiriamas buvo.

Vėlesniame laike lietuvių Šventraščiu rūpinos prof. D. L. J. Rėza. 1809 m. mėgino jis Karaliaučiuje draugiją tverti lietuvių Šventraščiui leisti ir prašė slaptojo valstijos patarėjo Vilhelmo v. Humboldt, kurs bažnyčios ir mokyklos reikalus savo valdžioj turėjo ir taip-pat lietuvių kalbos globėjas buvo, tam tikslui lėšų parūpinti, bet Humboldto iškėlimas iš Karaliaučiaus sutrikdė visą sumanymą ir minėtoji draugija galūtinai tesusitvarkė 1810 m. Ją sudarė: vysk. D. Borovskis, konsistorialrotas D. Vald, kun. Verner, kun. Kunov ir Rėza. Jie rinko užsakymus ir aukas. Jiems pagalbon atėjo Britijos Biblijų Draugija, kuri jų draugiją pinigais sušelpė. Per tai buvo spaudos lėšų baimė pašalinta ir komiteta (minėti dvasininkai) kreipės į Gumbinę, karališkos lietuviškos valdžios prašydama, paskirti lietuviškai mokančius kunigus, kurie galėtų komitetai prie minėto darbo pagelbėti. Valdžia pritarė ir paskyrė šiuos dvasininkus: Niebudžių kunigą Zippelį sen., Gerviškiemių (vėliau Nemmersdorfo) kunigą Hübšą ir Valterkiemių vyskupą Jordaną. Zippelis peržiūrėjo Sen. Įstat., Jordanas — Naująją, Hübšas padarė reikalinguosius patėmijimus ir nurodymus sulygindamas vienus sakinius su kitais. Šventraštis buvo taikinamas sulig Lutėriaus vokiško vertimo, bet sulyginus,

kad jo vertimas kartais su originalu (graikiška ir ebrėiška kalba rašytu) nesutiko, Rėza taisė sulig originalo. Išvengimui vokiškų žodžių, Rėza naudojos Bretkūno Biblijos rankraščiu ir kun. Ostermeyerio užrašais, kuriuos jam Ostermeyerio sūnus, Sigfridas, suteikė. Pirmąją korektūrą vedė Verneris, antrąją — kareivių kun. Zippelis (senojo Zippelio sūnus), kurs ir prie šito darbo prisidėjo. Paskutinę korektūrą ir abelną sulyginimą atliko Rėza. Jis taip-pat ir vokišką prakalbą parašė. Tačiau prasidėjęs 1812 m. laisvės karas visą darbą sutrukdė. Dėgio spaustuvė, kurioj Šventraštis spauzdinos, buvo proklamacijų spauzdinimu užimta; pats Rėza turėjo į karą traukti. Be to, 1812 m. mirė Hübšas, 1814 m. — senasis Zippelis; visas neatliktas darbas užgulė ant Rėzos ir Jordano pečių. Pasibaigus karui ir Rėzui 1815 m. sugrįžus, prasidėjo Šventraščio spauzdinimas išnaujo. Daug prie to vėl prigelbėjo jau minėta Britijos draugija, kuri dabar 200 svarų sterlingių paaukavo. 1816 m. buvo Šventraštis gatavas. Buvo tai Biblijos — trečia, Naujojo Testamento — ketvirta laida. Šventraščio antrašas buvo: „**Biblia,** Tai esti: **Wissas Szwentas Rásztas, Séno ir Náujo Testamento.** Su kiekwieno Pérskyrimo trumpu Praneszimmu, ir reikalingu Pażenklinnimu tû paczû Zodźû, kurrie kittůse Pérskyrimůse randomi, Nů kellû Mokytojû Lietuwoj' Lietuwiszkay perstattytas, Dabar isz naujo pérweizdėtas Ir treczą Kartą iszspaustas." Pridėta buvo Gumbinės konsistorialroto Kebero verstas: Augusto Ermono Franko trumpas Pamokinimas, kaipo szwentą Rásztą saw ant tikro Pasigerinimo skaityti turrim.

Idant visi lietuviai (nežiūrint tikybos) šią Bibliją skaitytų, buvo senose Biblijose tūliems esą užsigavimo žodžiai: „Pagal Wokiszką Perguldimą D. Mertino Luteraus" — šioj laidoj išmesti. Du metu po išleidimo, buvo visi 3000 egz. Biblijos ir 6000 egz.

N. Testamento išpirkti. Sekanti laida (5000 egz.) išėjo 1824 m. Tilžėje, E. Posto spaustuvėje. Antrašas: „**Biblia,** Tai esti: **Wissas Szwentas Rasztas Séno ir Naujo Testamento,** Lietuwiszkay pérstatytas, isz naujo pérweizdėtas Ir ketwirtą Kartą iszspáustas." Šios laidos Rėzos padėjėjai ir korektoriai buvo: Piktupėnų kunigas Hassensteinas sen. ir Ragainės kunigas Malkvicas. Pirmam pasimirus, o antram nebegalint reikalingą darbą atlikti, jų dviejų vietą užėmė Tilžės kunigas Hassensteinas jaun. (sūnus Piktupėnų Hassensteino), kurs korektūros darbus prisiėmė. Tačiau paskutinę korektūrą ir sulyginimą atliko Rėza. Šioj laidoj buvo ir pirma įsibrovusios klaidos pašalintos. Būtent, 1735, 1755 ir 1816 m. laidoj, I. Maiz. 18 persk., 10 ir 14 perkšme buvo rašyta, kad Dievas su Abraomu kalbėdamas, pasakęs: „asz wēl tawę lankysu antrame mete (szį czēsą asz wēl ateisu pas tawę, antrame mete), jey gyw's busu." 1824 m. laidoj buvo žodžiai „jey gyw's busu" išmesti ir daugiau nebeindedami. Rėzos Biblijų yra 9 laidos išėjusios. Jas leidžia Britijos Biblijų Draugovė. Jos išeina dažniausia be Apokrypų" (Rėzos buvo su Apokrypais). 1853 m. Rėzos Biblijų trečios laidos korektūra buvo pavesta kun. F. Kuršaičiui. Spauzdinos Frankfurte a. M. 1898 m. šitas Biblijas peržiūrėjo Klaipėdos kunigs J. Pipirs ir mokytoju Eynars ir Lukau. 1905 m. — (devintą laidą) peržiūrėjo mokytojas Eynars. Šios Biblijos spauzdinamos dažniausia Berlyne.

Kadangi Rėzos Biblijos, pasak Gaigalačio, tūliems lietuviams nemėgo, tai apsiėmė kun. Fr. Kuršaitis naujas Biblijas išleisti. Karaliaučiaus Pašalpos Draugija paskyrė tam tikslui 1000 prūsiškų dolerių (apie 1500 rublių). Kuršaičio pertaisytų Biblijų pirma laida išėjo Hallėje 1865 m. Naujausia laida išėjo taip-pat Hallėje 1910 m. Šios Biblijos leidžiamos su Apokrypais ir, rodos, atspaustos ste-

reotypiškai. Antrašas Kuršaičio pertaisytų Biblijų, 1903 m. išleistų, toks: „**Bybeles:** Tai esti: **Wisas Szwentas Rasztas Senojo ir Naujojo Testamento** į lietuwiszkąję Kalbą iszwerstas. Ant Paliepimo Wyriausiôsiôs Prusiszkôsiôs Bybeliû Draugystes Berlyne isz Naujo perweizdėtas. Mieste Halle prie Upes Saale gulincziame. Rasztais iszspaustas Kansteiniszkoje Bybeliû Drukorijoje. Mete 1903."

Paminėtina, kad Kuršaičio Biblijose vėl yra įsprausti anie žodžia: „jey gyw's busu." Tie žodžiai yra tūliems papiktinimu, nes išeina, kad Dievas galį ir mirti. Vokiškas sakinys tų žodžių, pasak Rėzos, yra: „Wenn die Zeit wieder aufgelebt sein wird, d. i. im künftigen Jahr." (Philologisch-kritische Anmerkungen zur Litthauischen Bibel.)

Bretkūno rankraštyj toj vietoj taip parašyta: „Tada anis biloia jam; kame tawa mote Sara? ghis atsake Widuj Schetre; Tadda biloia ghis asch wel grinschiu tawesp, iei giwas, schitai, tada tawa mote Sara turres sunu."

Kanaun. J. Skrivecko verstame Šventraštyj I Maiz. 18 persk., 10 perkšme yra: „Vienas jų jam tarė: Aš sugrįšiu tavęs aplankytų šituo laiku, metams praslinkus, ir tavo pati Sara turės sunų. Tai išgirdusi Sara juokėsi už šėtros angos."

14 perkšme: „Argi yra kas nors Dievui sunku? kaip jau sakiau, aš sugrįšiu pas tave šituo pačiu laiku kitais metais, ir Sara turės sunų."

Be Biblijų išėjo Naujojo Testamento apie 20 laidų skyru, daugiausia su Dovydo Psalmais.

1908 m. išėjo Tilžėje Britijos Biblijų Draugijos išleistos **Biblijos** lotyniškomis raidėmis. Jas pertaisė d-ras Gaigalatis, pasak jo žodžių, „kad jos Wartojimui Didźiosės Lietuwos bei Amerikos Lietuwiû tinkamos butu." (Naujas Testamentas be Dovydo Psalmų buvo jau 1904 m. Berlyne lotynų raidėmis išleistas). Be to, 1907 m. išėjo Tilžėje: „Evangelija

pagal Morkaus." Išleido britiškoji ir užsieninė Biblijų draugija Berlyne. 1911 m. išėjo Berlyne: „Evangėlija šv. Markošiaus" lietuvių ir anglų kalba. Išleido britiškoji ir svetimžemių Biblijų draugija. Taip-pat išėjo Berlyne „Ewangelia szwento Matteuszo." Išleido ta pati draugija. Bet, matyt, d-ro Gaigalačio taisytos Biblijos Didž. Lietuvos lietuviams-reformatams, kurie lotynų raides dabar vartoja, netinkamos, nes Lietuvos reformatų Sinodas 1912 m. nutarė prašyti Britijos Biblijų Draugijos, kad išleistų naują lietuvišką Bibliją gryna lietuviška kalba lotynų raidėmis. Lietuviai-reformatai ikišiol daugiau naudojos N. Testamentu (be D. Psalmų) 1844 m. Mintaujoj išleistu. Jo antrašas: „Naujas Testamentas Wieszpaties musu Jezaus Kristaus, Su didziu dabojimu pérguldijtas, o ant Garbês Diewui Traicej' Szwentoj' wienatijam, Lietuwos źmonems ant iszganitingos naudôs iszspáustas." Turinys ir rašyba 1701 m. išleisto „N. Testamento." Didžiosios Lietuvos lietuviai - katalikai susilaukė Naują Įstatymą 1816 m. Vilniūje. Vertė Žemaičių vyskupas kunigaikštis Juozapas Arnulpas Gedraitis. — 1864 m. išėjo Vilniūje „Wisas psalmes s. Dowida Karalaus", vertė ir išleido Žemaičių vysk. Motiejus Valančauskas. — Senąją Įstatymą buvo pradėjęs versti Seinų vyskupas Antanas Baranauskas. Dabar verčia visą Šventraštį kanaun. Juozas Skriveckas, leidžia Kauno „Šv. Kazimiero Draugija" lietuvių ir lotynų kalba. Spauzdinamas lotynų raidėmis.

* *
*

Susilaukius Prūsų lietuviams visą Šventraštį, buvo rūpinama jį kiekvienam suprantamą padaryti. Tą darbą turėjo atlikti mokyklos. Tam tikslui buvo spauzdinami rinkinėliai iš Šventraščio. Daugiausiai tuo rūpinos kun. D. Jonas Jokūbas Kvandt'as. Kun. Krause mini, kad Žilių kunigas Friedrich Pretorius

(1646—1695 m.) buvęs rašęs katechistiškus klausimus ir Šventraščio sakinius, bet jo raštai prapuolę. Taip-pat ir Ragainės kunigo Jono Hurteliaus (miręs 1666 m.) raštų nerandama. Pirmas rinkinys Šventraščio, mokykloms skiriamas, išėjo Karaliaučiuje 1742 m. Buvo tai Hübnerio sutaisyti: „**Iszskirti ir Szwentam Raszte randami Nussidawimai** isz Séno bey Naujo Testamento, Jaunimui ant Gero suraszyti, bey lietuwiszkai perstatyti." Išėjo keletas laidų.

1826 m. išėjo Karaliaučiuje (pasak Baltramaičio) pagal Jono Hübnerio ir Kisterio sutaisyti: „**Du kart penkiosdeszimt' ir du Pasakojimai** szwentame Raszte randamû" . . .

1842 m. išėjo Karaliaučiuje, Kisterio sutaisyti: „**Atsakimai ant Klausimu** isz tû Knygû du kart penkios deszimt Pasakojimai Nusidawimû szwentame Raszte randamû."

1855 m. išėjo Tilžėje: „**Nusidawimai szwento Raszto**" . . . Buvo tai, rodos, Preusso suglaustas ir Veidto ir Šesnako apdirbtas ir Jurgio Meškačio išleistas rinkinėlis.

Apie tuos metus išėjo Tilžėje: „**Du kartu keturis dészimt ir asztuoni Szwento Raszto Nusidawimai,** trumpesnis Suglaudimas Preusso szwento Raszto Nusidawimû, nů Woikio, Regierungsroto Karaláuczuje, sustatytas, ir lietuwiszkay iszleistas per C. W. Glogau, Tilžės Wyskupa." Išėjo kelios laidos (1872 m. išėjo 6 laida).

1880 m. išėjo Klaipėdoj-Šilokarčemoj, Šilokarčemos apskričio mokyklų inspektoriaus E. Pohl'o sutaisyti „**Szwento Raszto Nusidawimai** jaunausiemsiems Szuilokams." (1885 m. išėjo 2 laida).

1903 ir 1907 m. išėjo Bitėnuose: „Du kartu keturis deszimt ir asztůni Szwento Raszto Nusidawimai."

1904 m. išėjo Oxforde (Anglijoje): „Gottes Wort in vielen Sprachen." Išleido Britijos ir svetimžemių Biblijų draugija. Knygutėje yra Šventraščio

sakiniai 403 kalbose patalpinti. 317 kalbose yra Šv. Jono žodžiai (III, 16) atspausti. Šie žodžiai yra ir lietuvių kalba atspausti, būtent Rytprūsų rašyboj — gotų, Didžiosios Lietuvos (samogitiškai) — gotų ir lotynų raidėmis.

f) Pamokslai.

Pirmosios pamokslų knygos gaminas iš 1573 m. Jos nėra atspaustos, bet randas rankraštyj Volfenbüttel'io (Braunšveigo kunigaikštijoj) knygyne. Jų užvardyjimas, pasak d-ro Gaigalačio: „**Iszguldimas Ewangeliû per wisus Mettus,** surinktas Dalimis isch Daugia Pastilû, tai est isch Pastillas Niculai Hemingy, Antony Corwini, Joannis Spangenbergi, Marthini Lutheri — ir isch kittu." Ant viršelių yra įspaustas vardas Johannes Bielauk (Bielaukis buvo Jurburko kunigas), kitoj vietoj randas vardas Michael Sappun. Ar jie rašytojai šių pamokslų, nežinoma. Pamokslai esą iš dalies perstatyti, iš dalies naujai surašyti ir buvę ne liaudžiai, bet kunigams skiriami.

Pirmosios spauzdintos pamokslų knygos išėjo 1591 m. Karaliaučiuje. Buvo tai kun. Jano Bretkūno sutaisyta: „**Postilla Tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu,** sakamuiu Baszniczoie Krikschczionischkoie . . ." Knyga susideda iš dviejų dalių. Pirmoj dalyj randas pamokslai: Nůg Aduento ik Wæliku, antroj — Nůg Wæliku ik Aduento. Spauzdinama buvo kunigaikščio lėšomis. Pirma buvo kunigaikštis ją mėginti davęs šiems kunigams: Ysrutės — Höpneriui, Ragainės — Vaišnorui, Tilžės — Blotnavui, Jurburko — Bielaukiui, Kukurnesės — Raduniui ir Friedrichsburgo — Danielui Gallui. Jie pripažino jas tinkamas. 1900 m. buvo Tilžėj Bretkūno „Postilla" naujai spauzdinama.

Žemaičių vyskupas Valančauskas („Źemajtiu Wiskupiste." Wilniuj 1848) mini, kad kalvinų kun. Morkūns parašė ir išspauzdino 1598 m. žemaitiškai

„Sakimus“. Pasak Stankevičiaus, reformatų (kalvinų) pamokslų knyga išėjusi 1600 m. Vilniūje, būtent iš lenkų kalbos versta: **„Postilla Lietuwiszka** Tàtày est, Iżguldimàs prastás Ewángeliu ąnt kožnos Nedelios ir Szwentes per wisus metus, kurios pagal buda sena Bážničžioy Diewá est skáitomos. Naujai iszduota 1600.“ Lenkiškai parašė Mikalojus Rėjus.

Kun. D. H. Arnoldt („Kurzgefasste Kirchengeschichte des Königreichs Preussen.“ Königsberg 1769) mini, kad 1750 m. išėjusi Karaliaučiuje lietuvių kalba **„Langhausens Kinder - Postill.“** Tačiau kanteris Mielkus („Miszknygos“ . . . Karaláuczuje Mette 1800) sako, kad 1750 m. išėjusi lietuvių kalba **„Michael Lilienthals Kinder-Postille“**, kuri tik kūdikiams skiriama buvusi. Kieno padavimas teisingesnis, negalima spręsti. Kun. F. Šröder'is išleido 1869 m. Priekulėj: **„Trumpas ir prastas Iszguldimas** wisû Nedeles ir szwentu Dienu Ewangeliû Klausimais ir Atsakimais sutaisytas, ir Pamokinimui wisu lietuwiszku Parapijû, Surinkimû ir Szuiliû Prusû Karalystês isz wokiszkos į lietuwiszką Kalbą perstatytas ir pagatawitas.“ Jis rašo prakalboj tų „Iszguldymų“, jog šios knygos buvusios 1750 m. išleistos kun. D. Jono Jokubo Kvandt'o rūpesniu, kurs davęs jas lietuvių dvasininkams iš vokiečių kalbos išversti. Bet šias knygas negalime „Kūdikių Postille“ vadinti, nes jos ir dabar mielai užaugusiųjų skaitomos. Jų išėjo kelios laidos. Naujausia laida minėtų **„Iszguldimų“** išėjo 1902 m. Tilžėje. Išleido knygų leidėjas Sakūtis iš Žilių. 1750 m. išleistuose „Iszguldimuose“ Kvandt'as rašo, jog jau 1721 m. buvęs tūlas mokytojas lietuvių kalbon verstą Postillę palikęs, bet ji buvusi netobūlai išversta.

1778 m. išėjo Tilžėje: **„Ewangêliû Iszguldymas** su Klausimais ir Atsakymais.“

1800 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Miszknygos** kurrosa wissos Ewangélios per czėlą Mėtą iszguldytos

jeib nobaźni Gaspadorei ir su sawo Namiszkeis Nammėj Diewui wertay szlužit tikrą Žinnę apie wissą Iszganimo Dawadą įgáutu. Karaláuczuje Rasztais iszspaustos per Ering bey Aberland karaliszkus Drukorus. Mette 1800.“ — Buvo tai vertimas vokiškų kun. M. Jono Gottlobo Heymo iš Dolzigo pamokslų knygų. Vertėjas, kanteris Mielkus iš Pilkalnio, rašo tų knygų prakalboj (vokiškoj), kad be jo vertę tas knygas dar jo brolis (Ragainės kunigas) ir Širvintos kunigas Meisneris, kurs 10 pamokslų išvertęs ir kelis pats surašęs. Išleido minėtu spaustuvininku savo lėšomis. Todel Gaigalačio paminėjimas, kad 1800 m. išėjusias „Miszknyges“ Hains perstatęs ir Baltramaičio padavimas, kad jas Mielkus išleido — klaidingas. Taip-pat abejotina, kad Mielkaus sutaisytos „Miszknygos“ (kaip Gaigalatis ir Baltramaitis paduoda) būtų 1808 m. išėjusios. Tai būtų buvusi antra laida. Bet ar bebūtų spaustuvininkas Mielkaus pamokslus antrą kartą leidęs tame laike, kada Mielkaus giesmės daug rūpesčių padarusios buvo?!

1737 m. (pasak Baltramaičio), 1804 m. (pasak Jono B.' išėjo Karaliaučiuje: **„Dwi Miszi apie Razbáininką prie Kryźaus** Kristausp prissiwertusį, laikyti Karalauczuje nů D. Dangelo Endrikio Arnold, Pilliês Kunigo. Miszia laikyta po Petu Werbû-Neddel-Dien oj1737. Lietuwiszkay perstattyta nů G. Krahs, Welawos-Szuilej Rektoro.“

1826 m. išėjo Tilžėje: **„Miszu Knygos.** Tai yra Iszguldimmas ewangeliszku Miszôs Žodžu per czėla Meta, ant wissu Nédélês Dienû, ir didźiuju Szwenczu, kaip ir kėlos ant kittû szwenczamû Dienu. Isz wokiszku Miszû Knygû i lietuwiszka Kalba perguldítos, ir drukawotos, Mette 1826. Ir kas Tiesa ne isz wienu Knygu yra imtos, bet isz kelliu butent daugiaus isz Jono Oranto Miszu Knygu, August Ermann Franka, D. M. Luteraus Miszu

Knygu, ir dar kellu Kunnigu i wienas Knygas sudetas, ir Prusu Žémeje gyvenantiems Lietuwininkams Rasztais pirma karta isźspaustos. Tilžeje." — Vertė Dovydas Plonus Ašenberkije 1819 ir 1820 metuose. Dešimta laida šių **„Miszu Knygu"** išėjo 1906 m. Tilžėje. Pridėti yra dar pamokslai iš „Armso Misziu Knygu", versti Kr. Kibelkos iš Tilžės. Šių pamokslų laida — šešta.

1839/40 m. išėjo Karaliaučiuje — **Dešimtis mišių** nuo nežinomo dvasininko. Rodos, tai buvo: „Penkios Miszios Naujúju Miszknygû antras Dalykelis" ir „Penkios Miszios N. M. treczias Dalykelis."

1839 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Keturios Miszės"** nu nabaźninko F. W. Reinhard, wyrauso Kunigo Mieste Dresden, Saksu Źemėje, Mete 1810 laikytos."

1843 m. išėjo Tilžėje: „Jono Oranto **Tikras Krikszczionumas"** ... Kitos laidos, Tilžėje išėjusios, tur antrašą: „Nabasztininko Jono Oranto buwuso wyriauso Wyskupo Kunigaikszty steje Lyneburkij' szeszos Knygos apie Tikrą Krikszczionumą." 1879 m. išėjo „Jono Oranto **Tikras Krikszczionumas"** Klaipėdoj. Šiai laidai buvo 58 paveikslai pridėti. Tilžėje išėjusios laidos yra be paveikslų.

1844 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Tekel** tai yra: **Swėrė tawe Swarczeis ir per lengwą iszrado"** ... Buvo tai Mirusiųjų šventei pamokslas, kurs daugel kartų spauzdintas ir bažnyčiose dalijamas buvo. Vokiškai parašė kun. E. F. Ball, lietuviškai vertė kun. F. Kuršaitis. Vėlesniame laike leidžia „Miszias ant Mirusiuju Szwentes" Karaliaučiaus Miesto Vidujinės Pasiuntinystės Draugija." — 1911 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Miszia ant Mirusiuju Szwentes"** ... Vokiškai parašė konsistorialrotus Kvandt'as (lietuvių raštijos globėjas), lietuvių kalbon vertė Natkiškių kunigas Šuišel. Kas kitais metais leidžiamų „Miszių" autoriais yra, nėra žinoma.

1856 m. išėjo Tilžėje: „**Ewangeliszkos Miszknyges** taip Baźnyczosa kaip ir Namej skaitomos, kurosa randasi Miszios ant wisu Nedeldienu, didziuju ir maźuju Szwencziu per czela Bazniczios Meta, apie Ewangelias bey kitus szwento Raszto Perskirimelius. Isz wokiszku Miszknygu į lietuwiszką Kalbą perstatytas per K. L. Fr. Neiss, pirma Ises, pasku Popelkiu Kunigą.“ Išėjo pors laidų.

1866 m. išėjo Priekulėje: „Jono Jokubo Rambako **Apmastimai wisû Kentėjimû Kristaus** ir septiniu paskutiniuju Źodźiu nukrıźawotojo Jezaus.“

1867 m. išėjo Priekulėje: „**Endrikio Millerio ir keliû kitû Baźnycziôs Mokytojû Miszios** isz szwentu Gromatu ir ant wisû Nedeldienû bey Szwencziû.“ Išleido Priekulės kunigas Fr. Šröder ir precenteriu (kanteriu) Lauknų Lapatis ir Kretingos F. Kelch'is. Jie buvo ir vertėjai.

1867 m. išėjo Tilžėje: „Labay Dabojimo ir Pasinaudojimo werta Misze apie **amźiną Peklos Muką.**“

1870 m. išėjo Tilžėje: „**Salamons bey Sulamyte.** Miszios isz auksztosios Giesmės.“ Vokiškai parašė kun. Krummacher, vertė Kretingos F. Kelch'is.

1873 m. išėjo Kaukėnuose: „**Apie Kaltybe priesz Wargdienius.** Miszia, laikyta 1. Nedeldienej' po szw. Traices 1697 apie Ewangelia Luk. 16, 19—31. Szw. Jurgio Baznyczioje Glaukoj' prie Alês p. Z. nů Magisterio Augusto Ermono Pranko. Ant Naudos Wargdienû - Mokįtojû - Szuilês Alt - Tszaue prie Neizalz p. O.“

1879 m. išėjo Klaipėdoje: „**Sekminu Miszia** nabasztininko Dr. Martino Luteriaus isz Ewangel. Jono 3, 16—17.“

1881 m. išėjo Priekulėje: „**Maźos Misziu Knygeles**“ . . . Sutaisė M. Šapalas.

Rodos, tuose-pat metuose išėjo Priekulėje: „**Miszia apie deszimt Mergû** arba Pasilaikyma tû

Dusziû, kurios maźne iszganytos pastoja, o tacziau ne pastoja, bet prapul."

1891 m. išėjo Tilžėje: **„Įźwilgei į Karalystę Malones.** Kelios ewangeliszkos Miszios. P. W. Krummakero laikytos." Pirma laida.

1894 m. išėjo Tilžėje: **„Trumpos Miszios ant Nedeldieniû bey Szwencziû** wiso isztiso Meto." Surašė mokytojas Vendt'as. Šių pamokslų rinkinėlis buvo priedas prie „Naujos Liet. Ceitungos." — Be to, 1895—97 m. išėjo ir **„Tilźės Keleiwjo" Miszios.**

1896 m. išėjo Absteiniuose: „Dr. Jono Jokubo Rambako **Apmastimai apie Diewo Rodą.** Iszdûta per Kr. Gedratį" ir **„Apie Iszmintingą Wartojimą neteisaus Mamono."** Miszia laikyta Gendrol Wyskupo Bigerio Stutgarte.

1897 m. išėjo Tilžėje: **„Dr. Mertyno Liuteriaus Misziu Knygos.** Miszios ant Nedeldieniu ir swarbjausiu Szwencziu per wisa Meta ant dwasiszko Pastiprinojimo Namams wisu Stonu. Lietuwiszkay iszwerstos." Vertė viena moteriškė iš Ragainės apskričio. Išleido Otto v. Mauderode.

1899 m. išėjo Klaipėdoje: „K. Dr. Mel. **Trubijimai Amźiû Amźiaus** arba Miszios apie Smertį, Swieto Galą, Prisikėlimą Numirusiujû, ir t. t., isz wok. Kalbos iszwerstos per Kr. Gedratį, ir pirmą kartą iszleistos nů J. K. isz S. bey keliû Prieteliû."

1899 m. išėjo Klaipėdoje: **„Pono Diewo Dusziû Wedimai** Kelu į iszganitingą Amžią . . . Suraszyti nů Jono Porsto buwusio Konzistorios Užweizdo . . . Iszwersti per Kr. Gedratį ir pirmą Kartą iszleisti nů J. K. isz S. bey keliû Prieteliû.

1899 m. išėjo Hamburge: **„Kristaus szlownas Atėjimas.** Iszguldymas Mateosziaus dwideszimts ketwirto Perskirimo." Išleido „Tarptautiškoji maldingų Raštelių Draugija."

g) Visokie skaitymai.

1600 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Margarita Theologica, Collecta** et conscripta á M. Adamo Francisci, Jegerndorfense, Monasterii Heilsbrunnensis Abbate. Zemcżuga Theologischka, kuri Sawieie aptur, trumpa parodima, ir ischguldima, Wiriausiniu daliu moxlo Chriksconischkoio, pro Bażniczes ir Ichkallas Orthodoxischkoses Confessies Augustanos, alba Sassu. O nu: Lietuwischkai jra perguldita per Simona Waischnora warnischki Plebona Ragaines." Prakalbą buvo parašęs Tilžės lietuvių kunigas Zacharias Blothno. Buvo tai iš vokiečių kalbos versta dogmatiškai polemiška knygelė.

Tuose-pat metuose išėjo, taip-pat Vaišnoro versta: „**Apie popieszischkaie Missche** D. Aegidius Hunius."

Be to, išėjo tuose metuose: „**Apie Dusches Zmoniu nvmirvsviu,** kaip sv iomis destisi. Jakubas Herbrandas D."

1730 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Dawádnas Pamokinnimas** kaipo wissi, Lietuwoje po Maloningiáuso Prusû Karalum' essantieji Kunningai kaip Diewo Tarnai tur elgtis noredami szwentą Klebonû Urėdą wiernay iszpildit." — Panašus pamokinimas išėjo 1792 m. Karaliaučiuje, mokytojams, užvardytas: „**Pamokslas Szulmistrams**".

1751 m. išėjo, pasak kun. D. H. Arnold, lietuvių kalba „**Hallische Schatzkästlein**" (Skarbinyčelė).

1753 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Szirdingas Priszaukimmas** szwieżaus Mélkémjû Kunigui Theodorui Gabrielui Mielkui nu Ad. Fr. Schimmelpfenning Papelkiû Kunigo."

1755 m. ir 1796 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Jezus tikkrassis Griekininkû Prietelus** wissiems Grieknınkams." Rodos, ta pati knygelė išėjo 1877 m.

Tilžėje, išleista Vuppertolo Knygelių (Traktatų) Draugovės.

1761 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Naudingas Wellykû - Sussikalbėjimas** Mokitojo ir Kudikelio, kurreme mokinnama yra Jezaus Kristaus isz Numirusû Prissikelimmą tikrą szlowingą ir naudingą ėsantį.“ Apie tuos pačius metus išėjo Karaliaučiuje: „**Naudingas Susikalbėjimas,** apie Kentējima Jezaus Kristaus Mokitojo su Szuiloku“ . . ., „Naudingas Kalledû Susikalbejimas apie Nauj'gimmusi Kudikeli Jezu arba musû Diewą Kune apreikszta jį. Mokitojo su Szuiloku“ . . . (Kita laida išėjo 1867 m. Priekulėje).

1767 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Ewangeliszkas Malones Dawadas.**“ Vokiškai parašė Hollaz, lietuvių kalbon vertė Kristijonas Lovynas. 1840 m. buvo ši knygelė Klaipėdoje, o 1876 m. Tilžėje naujai atspausta.

1781 m. išėjo „Ostermeyro **Szirdingas Pagraudenimas** sawo Amźo Galo.“

1782 m. išėjo: „**Pamokinimas apie Užauginimą Waikû.**“ Vokiškai parašė Hasselberg, lietuvių kalbon vertė Kr. Lovynas. — 1887 ir 1891 m. išėjo Priekulėje: „**Apie krikszczioniszką Kudikiû Užauginimą.**“ Lietuvių kalbon vertė J. Traušys.

1788 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Mokslas Pamokinimo** ant gero Wartojimo Laukininkams, szeimynai ir ipat jaunems szuilokams ant krikszczioniszko elgimos Tilžes Liet. Kunigo isz wokiszkos Kalbos perguldytas.“

1802 m. išėjo Tilžėje, pasak Baltramaičio: „**Szesziolika trumpi Kalbesei apie Iszganimo Kelą.**“ Bet, rodos, ši knygelė buvo tik 1820 m. atspausta.

1804 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Pieno Knygéles** Diewa mylinczu Kudikiu wissiems wierniems Krikszćzoniems ir ant amźinôs Duszôs Naudôs Diewui ant Garbês dabbar dėl sawo Saldybês isz naujo Rasztais iszspaustos.“ Apie tuos pačius metus išėjo Kara-

liaučiuje: „**Paweikslai Diewo-bijanczujû Waikû,** kittiems Waikams ant szwento Pasekkimmo sujëszkoti.“

1806 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Krikszczioniszkas Pamokinimas** kaip Žmones wertingay ir be Baimês Swiete gywenti gal.“

1812 m. išėjo Karaliaučiuje: „Jono Buniano **Szwents Karawimas** kaip tas iszpildims yra Jezaus Kristaus.“ Antra laida išėjo 1852 m. Karaliaučiuje: „**Szwentasis Karawimas,** kaip tąjį Jezus Kristus, Szlowingasis Gywasties Ercikis priesz Welnią baisingąjį Tamsybes Kunigaikształ del Žmogaus Duszios karauja. Isz naujo perweizdėjo Friedr. Kurszatis.“ Kuršatis sako prakalboj, kad vertėjas pirmosios laidos esąs buvęs nemokytas žmogus.

1812 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Bybeliszka Skarbnyczele**“ . . . Yra tai 200 Kalbesu szwento Raszto kurrus reikalingiausius zodzus Wyskubs Szinmeieris isz Diddzuju Luteraus Rasztu iszskyre, ir szes knygeles padare su pirmeinanczu Trumpu iszraszu, isz Baznyczos nusidawimu, isz Wokiszkos y Lietuwiszka kalba perguldyta ir pirma karta drukawota. — Knygutė susideda iš dviejų dalių. Vertėju pasiženklinęs yra antroj dalyj S. M. D. 1858 m. buvo ši knygelė Tilžėje trečią kartą atspausta. Buvo dar pridėta: Kaip Namû Tėws sawo Szeimyną tur pamokinti Rytmeczeis ir Wakarais źegnotis; Namû Toblyczia; Krikszczioniszki Klausimai D. Martino Luteriaus prie Diewo Staló einantiems su ju Atsakimais ir Keturios Giesmės. Naujausia laida išėjo Priekulėj.

1814 m. išėjo Gumbinėje, pasak Baltramaičio: „**Nusidawimai Szwento Karawimo,** par kurin Prusaj ir kiti Krikszczionis“ . . .

1818 m. išėjo: „**Atsiminimas szwentos Iźegnojimo Dienos.**“ 1850 m. Klaipėdoje: „**Ant Atsiminimo Iźegnojimo Dienos** szittus žodzius savo Pirmkartiems Meilėj padust antrasis Kunigs E. Schrader.“

1818 m. išėjo Tilžėje: „**Kaip Krikszczioniszka Wiera bey Baźnyczia Źmoniû pagadinta,** Diewui maloningay bewaldant per Lutera bey kittus nobažnus wyrus atnaujinta. Lietuwninkams iszguldita wierno ju Prietelio." Išguldytojas (vertėjas) — Piktupėnų kunigas Hassenstein. — Apie tuos metus išėjo Tilžėje: „**Mokslas apie Wierą**" ... Buvo tai giesmių ir maldelių rinkinys.

1818 m. išėjo Isrutyje: „**Jono Buniano apraszits tikkras Dangun Begimmas** arba Pajuddinimas Dangun begti." Pirmą kartą išspaustas. Antra laida išėjo 1864 m. Tilžėje, trečia — 1870 m. Priekulėje. — 1860 m. išėjo Labgavoje: „**Krikszczonies Kelone** į anną iszganitingą Amžia. Suraszita per Joną Bunianą, Kunningą Mieste Betpord, Engelando Źemeje, dabbar del sawo Grożybês į lietuwiszką Kalbą perguldita." Pirma Dalis. Kitos laidos išėjo Tilžėje ir Klaipėdoje. Naujausia laida išėjo 1905 m. Bitėnuose.

1818 m. išėjo Tilžėje: „Knygeles, apie **Gywasti bey szlowingus Darbus** diddey Garbes wertingo Mokitojo Mertino Luteraus, wissiems Diewo bijentiems Lietuwninkams ant Gero suraszytos." Rašytojas paženklintas J. F. G. Giljoj. — 1882 m. buvo ši knygelė Priekulėje naujai atspausta. Be to, išėjo 1883 m. Priekulėje: „**Dr. Liuteriaus Knygelės**" (vokiškai parašė pasiuntinystės direktorius Vangemann) ir „**Apie Martino Luteraus Amžiaus Begį, jo Darbus bey Rasztus**" — lietuviškai parašė mokytojas V. Kučius. Taip-pat 1883 m. išėjo Tilžėje: „**Martinas Luterius.** Wyrs nů Diewo sustas. Szwecziû pasweikinimas pranesztas ewangeliszkajei Krikszczionystei Seniemsiems ir Jauniemsiems ant 10 Nowemberio 1883. Isz wokiszko perstatyta nů J. F. Kelch, Redaktiero „Tilžės Keleiwio." 1905 m. išėjo Bitėnuose: „**Diewo tarnas Dr. Martins Luterus.** Suraszė Didz-Ances parapijos kunįgs J. W.

Sakranowicz. Isz latwiszko lietuwiszkai iszwertė ir iszdawė Fr. Imma, Batakiû Kanteris.“ Knygelė skiriama Didžiosios Lietuvos protestantams.

1818 m. išėjo **Nedel-Dienos Knygeles,** Krikszczioniems suraszytos ir sziokiomis Dienomis naudingay skaitytinos.“ Pirma dalis.

1820 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Nůbaźni Apdumojimai** Sźwentôs Wecźerês Pono musû Jezaus Kristaus, wissiems Krikszczoniems ant Géro suraszyti.“

Apie tuos metus išėjo Tilžėje: „**Padaugsintas Duszios Skarbas.**“ Turinys: Dusaujimai ir Źodziei palinksminojimui sutaikinti apie Wardą Jezus; Rytometo ir Wakaro Źegnone; Giesmes ir Graźus dwasiszkas susikalbėjimas Kristaus su tikkincźe duszė.

1822 m. išėjo Tilžėje: „**Krikszczionû Prietelis,** tai esti nobaźni Apdumojimai, Patyrimai, Nusidawimai bey Iszguldimai prisiwerczentiems Krikszczoniems ant Pamokslo.“

1824 m. išėjo Tilžėje: „**Geri Pamokslai krikszczioniszkiems Ukininkams** ir Gaspadorems nůg augszcziausojo Mokitojo duoti.“

1824 m. išėjo Gumbinėje: „**Apie Tikkrus ir ne Prissigaudinanczus Zenklus,** musu Malones stonû ir iszganimo.“ Iš vokiečių kalbos versta.

1828 m. išėjo Gumbinėje: „**Nusidawimas Kentėjimo** ir Mirimo musû Pono ir Iszganytojo Jezaus Kristaus pagal Ewangelista Matteoszu tykoj Petnyczioj paskaitytinas.“ Dabar ši knygelė yra „Pagerintoms Giesmjû Knygoms“ priglaudžiama. — Apie 1870—79 m. išėjo Klaipėdoje: „**Kentėjimas musû Wieszpaties** ir Iszganytojo Jezaus Kristaus.“ — 1880 m. išėjo Tilžėje: „**Nusidawimai szwento Kentėjimo** ir Mirimo musu Pono Iszganitojo Jezaus Kristaus ant Pasinaudojimo Baźnyczioje, Szuilėse ir Namuse. Sutaisytos nu Kunigo Cigler isz Welawos, o lietuwiszkoje Kalboje perstatytos nu Kunigo Dengelis isz Mielaukû.“ — 1883 m. išėjo Priekulėje:

„Widutinis bey wirszutinis Pono Jezaus Kentėjimas“ ... Lietuvių kalbon vertė J. Traušys. Išėjo keletas laidų.

1830 m. išėjo Tilžėje: **„Augsburkiszkas Konfessions“...** 1853 m. išėjo Karaliaučiuje: „Augsburkiszkasis Wierôs Issipažinimas Ewangėliszkosiôs Bažnycziôs, kaip tai Mete 1530 Ciecoriui Kardelui Penktámjam pranesztas ir padůtas.“ Naujey perweizdėjo ir iszdrukawodino Fridrikis Kurszatis. Vėliau šita knygelė buvo Tilžėje spauzdinama.

1830 m. išėjo Tilžėje: **„Tamosziaus isz Kempés keturos Knygeles apie Pasekimmą Kristaus.“** Naujausia laida išėjo 1898 m. Klaipėdoje, išleido L. Sakūtis iš Žilių. Priglausta buvo „Jono Bunijano apraszytas tikras Dangun Bėgimas.“

1831 m. išėjo Klaipėdoje: **„Žmogaus Szirdis,** ar Bažnyczia Pono Dievo ar Darbawiete Szetono“... Kitos laidos išėjo Priekulėje ir Bitėnuose.

1834 m. išėjo Klaipėdoje: **„Muczijimu-Knygos.** Tai esti: Trumpi Suglaudimai Nusidawimû apie tus, kurrie Kristaus del persekkineti, mucziti bey nužudyti.“ Kitos laidos išėjo Priekulėje ir Tilžėje. — 1900 m. išėjo Tilžėje: **„Numuczytieji** bey kiti Liudininkai krikszczioniszkojo Tikėjimo.“ Vokiškai parašė Fliedner, lietuvių kalbon vertė „N. L. Ceitungos“ redaktorius M. Kiošis.

1841 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Susikalbėjimas apie Kudikiû Pakriksztijimą.“** Knygutė rašyta, tur-būt, luterionų kunigo, nurodo menonitų ir baptistų klaidas dėl kūdikių nekrikštijimo.“ Kita laida, rodos, išėjo 1866 m. Tilžėje.

1842 m. išėjo Klaipėdoje: **„Apie wiena žydą į Jezu Kristu tikenti,“ „Apie duszios dwasiszkos marczos wainika** dewintas susikalbejims tikenczos duszos su Jezumi“... ir **„Pamokinimai bey Graudenimai ant tikros Nobažnystes.“** Naujausia laida

šių dviejų paskiau minėtų knygelių išėjo 1901/2 m. Bitėnuose.

Rodos, 1842 m. išėjo Klaipėdoje ir „**Deszimtas Susikalbejimas** apie Pirmparagawima Amzinos Gywatos."

1844 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Brangwyn's tikra Namû Sloga.**"

1844 m. išėjo Karaliaučiuje: „Nabasztininko auksztojo Kunigo Kristijono Skriweriaus **Duszios Skarbnyczia**... Lietuwiszkay iszwertė F. Kurszátis." Naujausia laida išėjo 1905 m. Šilokarčemoje, išleido Sekuno knygynas.

1844 m. išėjo Berlyne: „**Zalnierius ir Szwentas Rasztas.**" (Lotynų raidėmis.)

1845 m. išėjo Klaipėdoje: „**Wiráusi Dalikai** taip Nusidawimû kaip ir atskirtuju Mokslû **ewangeliszkos bey rymiszkos Wieros, arba Bažniczios.**"

1845 m. išėjo Klaipėdoje: „**Dwasiszka Skarbu Kamara** tikray tikincziuju... M. Stepono Pretoriaus Dalimis iszdûta, į tikrą Dawada sutaisyta nu M. Martino Statiaus." Yra tai dogmatiškai-polemiška knyga. — 1894 m. išėjo Bitėnuose nauja laida; išleido Kr. Gedratis ir F. Gyvolaitis.

1845 m. išėjo Karaliaučiuje: „Žinne apie Gustawo Adolpo „**Susidraugawojimus**".

1845 m. išėjo Tilžėje: „Pabùdusi Sážine arba **Epraymas Kalejime.**"

Apie 1845 m. išėjo Tilžėje: „Atsakimas ant to Klausimo: „**Ka turu daryt, kad iszganyts pastoczau?**" ir „**Eiksz prie Jezaus.**"

1846 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Giwasties medis** ant pasiteszijima ir pasistiprinimo i Zion kakinancziomsiums duszioms." Lietuvių kalbon vertė E. Šesnakas.

1848 m. išėjo Tilžėje: „**Prapolesis Brolis** arba Diwna Arwdalis wienos wargingos Mergaites, kurri wienam prancuziszkame Leitmone sawo Broli isz-

pažista." — Nusidawimas trumpai pirm Karo pas Miesta Jena. — Išėjo keletas laidų.

1853 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Burtikės**". Tai yra traukiamosios kortelės (Ziehkärtlein) kiekvienai dienai pasiskaityti. Išviso 100 kortelių. Lietuvių kalbon vertė Fr. Kuršatis.

1854 m. išėjo Karaliaučiuje: „Merlecker W. **Dieniszkas Prisiwertimo Zerkolas,** Kalinems Żodźeis szwento Raszto už Akiû laikomas."

1854 m. išėjo Hamburge: „**Baptistai** bey taipo wadinamos Źemes Baźnyczos priesz kitta statytos nu Priczkaus Ringsdorfo, Baptistu Kunigo Wolmarstene."

1855 m. išėjo Klaipėdoje: „**Nusidawimas apie loszaji Priczku.** Graudenimas Brangwino negerti." Lietuvių kalbon vertė mok. M. Šapalas. Pasak Jono B., buvo ši knygelė pirmiaus Hamburge išleista, užvardyta: „Nusidawimmas Raiszojo Priczkaus."

1855 m. išėjo Klaipėdoje: „**Ne gerk jį! Žodis** priesz Brangwyną." Vokiškai parašė vyskupas D. Vald.

1857 m. išėjo Tilžėje: „**Voltersdorf'o Lekanti Gromata** ewangeliszku Źodźiu Jauniemsims"... Antra laida išėjo 1875 m. Klaipėdoje, trečia — Tilžėje. Trečią laidą išleido L. Sakūčio knygynas Žiliuose.

1857 m. išėjo Tilžėje: „**Piemenu knygeles į** lietuwiszką Kalbą iszwerstos per K. Neiss, Papelkiu Kunigą.

1857 m. išėjo Tilžėje: „**Nusidawimo Papasakojimai apie wienos Źydelkikes bey jos Tėwo Prisiwertimą**".

1857 m. išėjo Tilžėje: „**Juru Keleiwio Žurons** arba naudingas Sulyginimas Juru Keleiwystos su Krikszczonies Kelone per szi Amžia." Naujausia laida išėjo 1892 m. Priekulėje.

1858 m. išėjo Barmuose: „**Roberts Szepjo Waikelis.**" Išleido Vuppertolo Knyg. Draug.

1859 m. išėjo Barmuose: „**Prieprowa nu Grieku walnu pastoti.**" Išleido Vuppert. Knyg. Dr.

1859 m. išėjo pasak Baltr., 1856 m. pasak Gaigal., Tilžėje: „E. Millerio **Dwasiszkos Atgaiwinimo Adinos.“**

Apie 1855—60 m. išėjo Hamburge: **„Prisiwertimas“** ir **„Linksmas Pranesziınas.“** Apie tuos pačius metus išėjo Tilžėje: **„Rottenszteino Ubagelis.** Jo Gywasties Nusidawimai papasakoti taip jo paties, kaip ir kitu ji paźinusiu.“

1861 m. išėjo Tilžėje: „Dactaro Mertino Luteraus **Iszguldimas szwentojo Tewe Musu** su Priekalba.“ Išėjo keletas laidų.

1861 m. išėjo Tilžėje: **„Ludijims Tiesos apie tikrajį Kelią ant Gywasties.“**

1862 m. išėjo Klaipėdoje: **„Keli Paminklo-Zodźei** ant Atsiminimo nabasztininko Brolio Jokubo A... isz L... suraszyti.“ — Nabaštininkas-brolis — žodžio sakytojis Ašmons iš Lankupių.

1863 m. išėjo Tilžėje: **„Reikalingas Prisigatawijims** Szirdies ant wertingo Wartojimo szwentoses Weczeres“ ... Vokiškai parašė Jurgis Friedrichas Rogall.

1865 m. išėjo Tilžėje: **„Kas per žmonis** yra anie taip wadinamieji **Irwingionerei?** Nů Kardelio J. T. Remo.“

1865 m. išėjo, pasak Baltr., Tilžėje: **„Mylimjausieje Wieszpatije Jezuje Kristuje!** (Klaipėdoj Monjuge arba sultekije).“

1865 m. išėjo Tilžėje: **„Pabaudymas apie Baźnyczios Desetinę.“**

1866 m. išėjo Tilžėje: **„Apie Girtuklystes dywiną Naudą.“** Kita laida išėjo 1899 m.

1867 m. išėjo Priekulėje: **„Pamokslas apie Neszima Kriźiaus Kristaus.“** Vertė F. Kelch'is. — Naujausia laida išėjo 1901 m. Tilžėje. Išleido Sakūčio knygynas Žiliuose. (Su paveikslais.)

1867 m. išėjo Priekulėje: **„Keleiwjo Susikalbėjimas** su Betleemes Kerdzeis.“ 1868 m. išėjo

Priekulėje: **„Betleemes pirmjause Kaledu Szwente** nu Th. C. G. Woltersdorf."

1868 m. išėjo Tilžėje: **„Naudingas Pamokinimas apie Maldą.** Isz wokiszkos Kalbos į lietuwiszkaję perstatytas per K. Neiss, Ises Kunigą." 1878 m. išėjo penkta laida.

1868 m. išėjo Priekulėje: **„Kasztaunas engeliszkas Medaus Laszas** isz Olôs Kristaus arba trumpas Žodis Pagraudenimo wisiems Szwentiems ir Griekininkams." — 1910 m. išėjo ši knygelė Tilžėje užvardyta: „Kasztaunas Medaus Laszas isz Iszganimo Ůlos Kristaus wisiems Griekininkams ir Szwentiems"...

1869 m. išėjo Priekulėje: **„Tikra Malda, tikra Galybe."**

1872 m. išėjo Karaliaučiuje, pasak Baltr.: **„Surinkti naudingi Pasakojimai** ant Apmastymo."

Apie tuos pačius metus išėjo Kaukėnuose: **„Gywenimas wienôs nobaznos Mergaites Katarynos."**

1873 m. išėjo Kaukėnuose: **„Diewiszkas Graudenimo Balsas** wisiems ant Zemes Gywenantiems. — Kitos laidos išėjo Tilžėje.

1874 m. išėjo Klaipėdoje: **„Kelones Attests tikro Krikszczionies."** Sutaisė F. Kelch'is. Išėjo keletas laidų.

1875 m. išėjo Kaukėnuose: **„Rasos - Perlos.** Kasdieniszki Rytmeczio-Apmastimai tykam Apdumojimui ir naminei Diewo Szlużmai nů C. H. Speržino, Kunigo Londone. Į lietuwiszką Kalbą iszraszytos per M. Lakiszių." Vertėjas buvo mokytojas. Antra laida išėjo 1896 m. Bitėnuose.

1875 m. išėjo Tilžėje: **„Labay įdabotins Priswertimo Nusidawim's** Triju Żydiszku Seseru"... Naujausia laida išėjo 1906 m. Bitėnuose.

1877 m. išėjo Tilžėje: **„Miernystės Źegnone."**

1877 m. išėjo Klaipėdoje: **„Iszganimas Żmogaus,** kurio Szirdije Jėzus giwena." Vokiškai pa-

rašė kun. J. Gossneris. Lietuvių kalbon vertė mok. F. Matukatis iš Palinkūnų. Išleido Vuppertolo Knyg. Draug.

1877 m. išėjo Barmuose: **„Baźnyczią ant Ůlos kurtą.“** Vokiškai parašė J. C. Ryle. Lietuvių kalbon vertė mok. F. Matukatis.

Nuo 1856—1877 m. išėjo (ir dar išeina) Tilžėje, mok. J. Meškačio iš vokiečių kalbos verstos knygelės: **„Cze tik esam czesiszkay;** Tenay busim amžinay (Keli Apdumojimai isz Nusidawimo apie Bagocziu ir apie Lozoru)“, **„Erycziu du“, „Raszymas wieno keliaujanczio Žydo“, „Szendien!“, „Wieszpaties Szwentes“ . . ., „Nusidawimas wargdienio Seppelio“, Szwentoms Kalėdoms . . .“, „Iszganytojo Tuzgenimas** prie Źmogaus Szirdzu (Vok. parašė kun. J. Gossneris“, **„Vieszpats ateis Dangaus Debesyse“, „Deszimtas Susikalbėjimas** apie Pirmparagawimą amźinos Giwatos“ (buvo jau pirmiau Klaipėdoje išleista), **„Asz neturu Czeso“, „Du Kelei ir ju Galai“, „Iszgelbėjimas isz didźos Priegádos“, „Meldźems dar Syki skaitik!“, „Per welay!“, „Sugryźimas pas Tėwą“, „Susikalbėjimas prie Stalo“, „Ar tu esi gataws? . . .** Klausimas Naujam Metui ir kožnam Czėsui (Vok. parašė J. C. Ryle).“ — Knygelė „Deszimtas Susikalbėjimas“ buvo vėlesniame laike išleista tūlo J. Piklapio iš Melašių (Klaipėdos apskričio). Prie tos knygeles buvo daugel kitų raštelių pridėta. Išviso 128 puslapiai. Turinys susidėjo iš 76 papasakojimų, tuleriopų maldelių, burtikių (skaitymelių) ir 73 giesmelių. Knygelės jokio atskiro užvardijimo neturėjo. Taip-pat be jokio atskiro užvardijimo išleido minėtas Piklapis ir antrą knygelę: **„Szendien!“** Ji taip-pat iš kelių raštelių susideda. Puslapių 112. Turinys: 85 giesmelės, 29 papasakojimai, gromatos (tarp tų žodžio sakytojo Ašmono iš Lankupių 3 gromatos) ir tt.

1878 m. išėjo Priekulėje: **„Atsimink, idant Dieną szwentą szwęstumbei.“**

1878 m. išėjo Klaipėdoje: **„Jono Bunyano Amźiaus Begis.“** Lietuvių kalbon vertė mok. F. Matukatis. Išleido Vuppertolo Knyg. Draug.

1879 m. išėjo Priekulėje: **„Iszganymo Kelo Rodykle“ . . .**

1880 m. išėjo Klaipėdoje: **„Apraszims Elio=szaus Tisbiteno Dangun=Gabenims“, „Asz bey mano Gimine“ . . .** ir **„Mes iszsiilgstam** ir lukuraujam“ . . . Tame-pat mete išėjo Klaipėdoje lakštelis, kuriame šventraščio žodžiai kryžiaus paveiksle susta·yti ir atspauzdinti.

Apie 1865—1880 m. išėjo Priekulėje: **„Elnis, Elnis, tai tu esi“, „Leiskit Kudikelius pas mane eiti“** ir **„Trumpas Apraszymas apie Joakima bey Anna.“**

1881 m. išėjo Priekulėje: **„Jeruzales Iszpu=styjims** pagal Žydo Jozapaus Apraszymo atpasakotas nů Kristupą Jurkszaczio.“ Iszdůtas prie „Tiesos Prietelio.“ — Nauja laida išėjo Tilžėje 1901 m., užvardyta: „Žydu Kowa bey Jeruzales Iszpustyjimas“...

1881 m. išėjo Tilžėje: **„Prarakiszkas Apra=szimas** penkiû paskutiniû Daiktû.“ — Yra tai pranašavimai apie pasaulio galą, evangelikų Betleemės (protestantų atskalos) draugovės kunigo E. Kalvaičio surašyti. Kalvaitis buvo savo draugovę Tilžėje ir Klaipėdoje įsteigęs ir maldos namus intaisęs, bet maž pritarimo prie lietuvių rasdamas, persikėlė 1905 m. Šveicarijon.

1883 m. išėjo Tilžėje: **„Apdumojimas wisiems iszganytais pastoti nor'ntiems.“** Apie tuos metus išėjo Tilžėje: **„Wieszpaties Diena** arba Nedeldiene“ ir **„Pakwietimas prie wisu zmonu.“**

1884 m. išėjo Klaipėdoje: **„Szirdiês Maczius.“**

1885 m. išėjo Tilžėje: **„Apie siaurąjį ir pla=tųjį Kelią.“**

1887 m. išėjo Tilžėje: „**Keleiwio Žodis apie tris Kalėjimus Powilo.**" Vokiškai parašė Dr. M. Frommel, vyr. vysk. ir konsistorialrotas Cellėje, lietuvių kalbon vertė mok. Dangšatis iš Užbalių.

1888 m. išėjo Priekulėje: „**Abdias**, wiens anu septynisdeszimt Mokitiniû Wieszpaties ir pirmasis krikszczioniszkas Wyskupas Babelei" . . .

1888 m. išėjo Tilžėje: „**Ewangelia Nikodema**"...

1890 m. išėjo Tilžėje: „**Apie Stebukla Maldos Iszklausimo.**"

1890 m. išėjo Priekulėje: „**Swarbi Kelône per Peklą ir Dangų.** Iszwersta isz wokiszkos Kalbos ir trumpai suglausta nů M. G." — Vertėjas yra laiškanešis. — 1902 m. išėjo jo versta knygelė Bitėnuose, tik leidėjas, vietoje jo parašo, padėjo savo sudūmotą parašą — Kun. D.*)

1890 m. išėjo Priekulėje: „**Kunigaiksztis isz Namu Dowydo** arba trys Metai szwentame Mieste"... Lietuvių kalbon vertė mok. V. Kučius iš Paupelių.

1890 m. išėjo Brunsberge: „**Gromata Fuldawoj** 22 Augusta 1889 susirinkusiu Wyskupu."

Apie 1890 m. išėjo Neu-Ruppine: „**Kentejimo Gromata**" ir „Dangaus Gromata per Angela Mikeli atsusta nug Jezaus Kristaus, kuri Aukso Bukstowais buwo raszyta." — „Kent. Gr." buvo įvairiais margais paveiksleliais papuošta, kurie vietoje sakinių skaitomi buvo. „Dang. Gr." turėjo tik margus užkraščius. Joje įsakoma plaukus nedabinti,

---

*) „Pagalboje" 1911 m. Nr. 9 ir 10, d-ras Gaigalatis rašo, kad knygą „Kelionė per Dangų ir per Peklą" esąs skirtvierninkas Kalvaitis išleidęs, „kurioje szis Swajotojis wisokius niekingus Iszsidumojimus apie busiantį Amžią, kurie su Szwentu Rasztu jokio Sutarimo netur, apraszo . . ." Tūla merga šias knygas skaitydama esanti dvasiškai visiškai suklydusi ir dirksnių ligą įgavusi . . . Gal būti, kad ta knygutė silpnus dirksnius turintiems pavojinga skaityti, bet kad Kalvaitis ją išleidęs arba rašęs būtų, nėra tiesa.

šventes švęsti ir tt. Kas ją turėjo, tą nei griaustinis nemušė (taip yra rašyta). Pirmą kartą išleista ji buvo Tilžėje, rodos, apie 1850 m.

1891 m. išėjo Tilžėje: „**Nusidawimas arba Regėjimas wieno nůbažno Tarno.**“ — Tačiau apie 1856 m. buvo ši knygelė jau prie Psalminių priglausta.

1894 m. išėjo Bitėnuose: „**Isztrauktas isz bedugnės.**“

1894 m. išėjo Klaipėdoje: „**Bybeliû Skaitymai.**“ 1896 m. išėjo Amburge: „Bybeliû Skaitymai.“ Išleido Tarpt. Trakt. Draugovė.

1894 m. išėjo Absteinuose: „**Pretorijaus Amžiaus Bėgis.**“

1894 m. išėjo Hamburge: „**Pilnasis Tikėjimas.**“ Išleido Tarptautinė Traktatų Draugovė.

1895 m. išėjo pasak Baltr., Klaipėdoje, pasak Jono B., 1900 m. Hamburge: „**Iszganytingas Lukestis Krikszczonû.**“

1896 m. išėjo Absteinuose: „**Naudingas Pamokinimas apie Giesmju Wartojimą.**“ Vok. parašė Terstegen. Be to, išėjo 1896 m. Absteinuose: „Didey naudings Iszliudijimas apie **Tikro Krikszczionumo bey Gywasties isz Diewo Szlowę,** Auksztumą, Iszganymą, Meilingumą ir Brangumą.“ Vok. parašė teol. d-as M. Pfaff, vertė Kr. Gedratis.

1897 m. išėjo Hamburge: „**Ar Galas arty?**“

1897 m. išėjo Klaipėdoje: „**Atsiskyrimo Źodis wieno Keleiwjo**“, „**Swarbus Paraginimas**“ nuo Richarto Baksterie“ ir „Krikszczionies **Kryžiaus Szuile.**“

1897 m. išėjo Absteinuose: „**Luteriszkos Bažnyczios senuju Mokitojû tikri Ludijimai.**“ Ta pati Knyga išėjo dar 1897 m. užvardyta: „Krikszczionies Persimėginimo Zerkols.“ Tik prakalba ir keli paveikslai yra naujai pridėti.

1898 m. išėjo Klaipėdoje: „**Gruntingi Wieros Mokslai.**"

1899 m. išėjo Tilžėje: „**Titus, Draugas Kryžiaus.**" Lietuvių kalbon vertė „N. L. Ceit." redaktorius M. Kiošis.

1899 m. išėjo Klaipėdo: „**Isz Kylo Pasiuntinystes Namu** atsiskiriant kalbėti Duszios Patyrimai wienos Mergos M. Petersen" . . . Lietuvių kalbon vertė K. Gedratis.

1900 m. išėjo Klaipėdoje: „**Szirdingas Pagraudenimas** wisiems mieliems Draug-Keleiwjams, kurie į Jezų tikėti bey iszganytingai numirti nor." Išleido vokiečių labdarių draugijų aukų rinkikas R. Sonnenberg. — 1901 m. išleido R. Sonnenberg'is Bitėnuose: „Prieteliszkas Pasweikinimas." Be to, R. S. yra išleidęs Karaliaučiuje: „Pono Diewo Praneszimas Taw" ir kelis kitus labdarių tikslą aiškinančius raštelius.

1901 m. išėjo Bitėnuose: „**Tirza**, arba: Pritraukimo Macis Kryžiaus."

1901 m. išėjo Bitėnuose: „**Ciesorius užmokės**", „**Ronû Balsams**", „**Swietas pragaiszta**", „**Du Žodžiu yra tai padariusiu**" ir „**Tai yra tai, ko tu jieszkai**". Visus tuos raštelius lietuvių kalbon vertė Martynas Šernius; išleido Baptistų Draugovė.

1901 m. išėjo Klaipėdoje: „**Widurnakczio Szauksmas**" ir „**Swarbusis Brūkis.**"

Apie 1898—1901 m. išėjo Klaipėdoje: „**Amźiû Amźiai**" ir „**Iszganytas yra tas Wyras**, kuriam Diewas nei jokio Grieko neprirokůja."

1902 m. išėjo Fridenau-Berline: „**Powilas isz Diangkėl**, Kareiwis Kristaus tarp Kolû", „**Kelią Pakajaus jie nepažysta**", „**Ugnies Pakuta** wieno indiszko Szwentojo", „**Paklydęs** ir wėl surastas" ir „**Gossnerio Amźiaus biegis** bey Pasiuntinystė." — Visas šias knygeles sulig vokiečių raštų sutaisė pa-

siuntinys (misionorius) Lauźemis. Spauzdinta Klaipėdoje.

1902 m. išėjo Tilžėje: „**Kelionė per Egiptą, Palestiną,** Syriją, mažają Aziją, Grykiją bey Italiją.“ Sulig vokiečių raštų parašė „N. L. C.“ redaktorius M. Kiošis.

1902 m. išėjo Tilžėje: „**Girtawimas sugadina Kuną** ir praźudo Duszią.“ Parašė d-ras Gaigalatis.

1902 m. išėjo Tilžėje: „**Isz Amžiaus Begio anksti pasimirusiojo Batakrikszczionies Gerardo Huta** Pea ant Salos Sumatra.“ Išleido Pasiuntinystės Butas Barmuose.

1902 ir 1905 m. išėjo Hamburge: „**Kelias Kristauspi.**“ Išleido Tarpt. maldingų Raštų Draugovė.

1901—1903 m. išėjo Bitėnuose: „**Dywnas Iszgelbėjimas nů Smerties**“, „**Wierna Motynos Szirdis**“, „**Ganytojaus Wiernybė** Pono Jezaus Kristaus“ ir „**Labai dabotinas Nusidawimas** Franciszkaus Spiero.“ — Šių knygelių pirmoji laida buvo jau 1840—1850 m. Klaipėdoje išėjusi.

1903 m. išėjo Bitėnuose: „**Gera Roda wierno prieteliaus ir brolio Kristuje.**“ Parašė misionorius Kristupas Lokys.

1903 m. išėjo Bitėnuose: „**Apie Piktenybę Diewaicziu Szlużbos** tarp Kolu.“ Iš vokiečių kalbos vertė Urtė Lokienė.

1903 m. išėjo Bitėnuose: „**Amźiaus Bėgis Raupsůtojo Harkhu.**“ Vokiškai parašė misión. Hahn, lietuvių kalbon vertė A. Baltris.

1904 m. išėjo Klaipėdoje: „**Puszlužikit kits kitam.**“ Parašė mok. Eynars.

1904 m. išėjo Bitėnuose: „**Tuleriopi Patyrimai isz Gywenimo Ewangelisto Dr. M. L. Rosenthal**“ (naujai išleista 1909 m. Tilžėje), „**Prisiwertimas** żydiszko Zalnierių Liekoriaus Dr. M. L. Rosenthal“, „**Kunigo Duktė**“ ir „**Musu Pastowėjims** prie Biblijos.“

1905 m. išėjo Klaipėdoje: „**Trijopi Susikalbėjimai.**" Vokiečių kalba parašė Jonas Porstas.

1905 m. išėjo Hamburge: „**Antras Atėjimas Kristaus.**" Išleido Tarpt. mald. Raštų Dr.

1905 išėjo Tilžėje: „**Ewangeliszki Surinkimai Lietuwoje.** Isztyrinėjimai apie jû Pradźią, Augimą bey dabartinį Buwį. Sutaisė Dr. W. Gaigalatis."

1905 m. išėjo Bitėnuose: „**Prie ankszt̄ujų Duru** bey Atsilaikymas nů apswaiginancziu Gėrimu." Parašė J. Tr.

1906 m. išėjo Bitėnuose: „**Nusidawimas wienos půlusios Mergaites**" ir dviejos „**Waiku Knygelės.**" I „Waikû Knygelė" susideda iš dviejų dalių: „Wargingasis Sepelis (arba Jůzapelis)" bey „Sapnas wieno Girtůklio." — II „Waikû Knygelė" susideda iš trijų dalių: „Isz Gywasties-Nusidawimo wieno seno Wyro", „Asz arba Kudikei?" ir „Kaliniû Akrutas."

1906 m. išėjo Tilžėje: „**Patyrimai isz Keliones** nu Berlyno per Wokietiją, Estreikiją, Szweicą, Itaaliją bey Prancuziją. Lietuwininkams ant naudingo Pasiskaitymo iszleisti." Parašė d-ras V. Gaigalatis.

Apie 1895—1907 m. išėjo Priekulėje: „**Pirmkarcziu Knygeles.** Wokiszkai sutaise W. Ziethe † Kunigs Berlyne. Į lietuwiszką Kalbą iszwerte Wilius Kuczius, Precenteris Priekulėj." Be to, išėjo tuose metuose Priekulėje V. Kučiaus lietuvių kalbon versti rašteliai: „**Moteriszkes Keikimas**", „**Isz kur ėme Koynas sawo Paczią?**", „**Saugokities,** kad sawo Szirdis neapsunkintumbit Apsiryjimu bey Girtawimu (Swarbus Žodis priesz Alkohol'ą)", „**Nebiera Pagalbos**", „**Szendien gyws prisiwersk,** szendien, Tu nežinai Ryts ką gaben" ir „**Isz Smerties ant Gywasties.**" — Taip-pat išėjo, rodos, tuose-pat metuose Šilokarčemoje: „**Ar miegi?**" — Tilžėje: „**Ar reik prisiwerstis?**" (Vokiškai parašė kun. Ernst Modersohn). — Klaipėdoje: „**Mes tawę iszgelbėsime**", „**Tėwams pakriksztyto Kudikio**", „**Ar Krikszczionis**

esi?", **„Bybeles ir Griekininkas"** ir **„Kelas Danguna"** (Surašytas kun. H. Schröder Schleswig, lietuviškai išleido Otto Konig Klaipėdoje). Konig'o, Klaipėdoje išleistas „Kelas Danguna" buvo 4 pusl. didis. — 1912 m. išėjo Tilžėje: „Kelias Danguna" — 76 pusl. Prie šitos knygelės dar yra pridėtos 5 giesmelės.

1907 m. išėjo Tilžėje: **„Geriausioji Liekarstwa."**

1907/8 m. išėjo Tilžėje: **„Trumpas Pamokslas** bażnytiszkû Dawadû bey krikszczioniszko Pasielgimo. Lietuwininkams parupino Kunigas Dr. Gaigalatis."

1908/9 m. išėjo Tilžėje: **„Pabuskit Jaunieji!** Žodelei Lietuvos Jauniemsiems ant Pamokinimo bey Pagraudenimo isz Meiles suraszyti." Parašė d-ras Gaigalatis.

1910 m. išėjo Klaipėdoje: **„Krikszczioniszka Wencziawonystė** ir jos Pareigos." Lietuvių kalbon vertė ūkininkų sūnus J. Pipirs iš V.

1910 m. išleido Berlino Pasiuntinystės Draugovės knygynas Klaipėdoje: **„Medingen, Pasiuntinystes Stacijonas** Zemeje pagoniszkos Karalenes Motyatye", **„Kaszane Mamatepa"** ir **„Szwenta Diena** ant Stacijono Medingen, Pietaprikoj."

1910 m. išėjo Tilžėje: **„Leila Ada.** Gywastis ir Mirimas jaunos żydiszkos Mergaitės." Vertė kun. Jurkšatis. Išleido Britiškoji Żydų Pasiuntinystės Draugovė. Dabar savastis „Liet. Sajungos Knyg."

1911 m. išėjo Tilžėje: **„Prisiwertimo Nusidawimai"**, **„Asz źegnosu Tawe** ir tu busi Źegnone", **„Żydû Pasiuntinystės Prietelei"**, **„Żydu Budai** ir ju Paproczei" ir **„Ewangelija,** diewiszka Syla prie Izraelio." Vertė kun. Jurkšatis. Išleido Brit. Żydų Pasiunt. Draugovė. Dabar savastis „Liet. Saj. Knyg."

1911 m. išėjo Tilžėje: **„Apie Atleidimą Griekû."** Išleido Gramatzki, R. Bajorat, B.

1912 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Apie Bunge, Pagalbininka ant Stacijono Bethel"**, **„Pasiuntinystės Tews Wangemann"** ir **„Tsen-fen-thau.** Atsitikimai

kineziszko Krikszonies." Išleido Berlino Evangelikų Pasiuntinystės Draugovė.

1912 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Moteriszkiû Pagalba.** Rytprusû Moteriszkiû Pagalba ewangeliszkôs baźnytiszkôs Pagalbôs Draugystês, Karaliaucziuje." — Yra tai atsišaukimas vokiečių moterų draugijos, kurios tikslas — nepasiturinčias moteres sušelpti.

1912 m. išėjo Berlin-Friedenau: „**Eikszte, noriu jums ka papasakoti**" ir „**Ne nůprosnay.** Abrozelei isz Gossneriszkosios Pasiuntinystes tarp Kolsû Rytindijoj'." Lietuvių kalbon vertė V. Kučius, Priekulėje. Yra tai „Laiszkelei Gossneriszkosios Pasiuntenystes." Spauzdinti Tilžėje.

1912 m. išėjo Tilžėje: Bogockio „**Didysis Darbas tikro Prisiwertimo.**"

1912 m. išėjo Tilžėje: „**Szirdingas Naujo Meto Pasveikinimas** musu wiernuju Prieteliu Lietuwoje." Išleido Vangemono Pasiuntinystės Draugovė Berline.

1913 m. išėjo Tilžėje: „**Ką Garbės Wyrai apie Bibeles sako**" ir „**Wyrai, Moters, wisi į Karą!** Baisus Neprietelis yra musû Žemeje!" (Žodis prieš alkoolą). Išleido „Sandoros" Draugovė.

1913 m. išėjo Tilžėje: „**Gromata isz Peklos,**" „**Swieto Laikrodzio paskuje Adyna**", „**Trys Minutos ik Widurnakties**" ir „**Szio Czêso Ženklai.**" Vokiečių kalba išleido kun. Modersohn, lietuvių kalba — Lietuviškas Sąjungos knygynas (Litauische Jugendbundbuchhandlung).

Tas pats Lietuviškas Sąjungos knygynas pradėjo leisti 1912 m. Tilžėje laiškelius „**Iš gyvasties versmes.**" Tai yra laiškeliai tikybinio turinio, skatinantis laikyti miernystę, jie leidžiami lotynų ir gotų raidėms.

1913 m. Brit. Žydų Pasiunt. Draugovė rengia Tilžėje išleisti: „Žydiszkos Moters", „Budai Žydû Pasiuntinystės", „Žydû Szwentes" ir „Nů Synagogės prie Kryžiaus".

II. Pasaulio reikalų knygos.

a) Kalbos dalykai.

Pirmą prūsišką kalbamokslį buvęs parašęs popiežiaus Honoriaus III pasiuntinys, Modenos vyskupas — grafas Vilhem v. Savoyen 1224 m. Jis aplankė Kulmijos vyskupą Kristijoną ir prie jo užsilaikydamas, išsimokino prūsų kalbą. (J. Voigt: Geschichte Preussens I, 459).

Pirmąjį lietuvių kalbos žodyną išleido 1629 m. Vilniuje — jezuitas Širvidas.

Pirmą lietuvių kalbos gramatiką lotynų kalba pagamino Širvidas 1630 m.

Mažojoj Lietuvoj išėjo 1653 m. Karaliaučiuje pirma lietuvių kalbos gramatika „**Grammatica Litvanica**"... Išleido Tilžės lietuvių kunigas Danielas Kleinas.

1654 m. išėjo Karaliaučiuje M. D. Kleino: „**Compendium Litvanico-Germanicum**, Oder Kurtze und gantz deutliche Anführung zur Littauschen Sprache, wie man recht Littausch lesen, schreiben und reden sol." — Kleinas pirmas stengės vienodumą lietuvių raštijos kalboj padaryti.

1673 m. išėjo Karaliaučiuje Encūnų kunigo Kristupo Sapūno parašyta trumpa lietuvių kalbos gramatika: „**Compendium Gramaticae Lithvanicae.**" Išleido Katenauos kunigas Teopilis Šulcas. — Šulcas taip-pat rašė kalbamokslį ir žodyną, bet neužbaigė.

1730 m. išėjo Hallėje: „**Vocabularium lithuanico-germanicum et germanico-lithuanicum** der in alle ins Neuen Testament und Psalter befindliche Wörter nach dem Alphabet enthalten sind. Nebst einem Anhang einer kurzgefasten Lithauischer Grammatik, angefertigt von F. W. Haack, S. S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im lithauischen Seminario zu Halle." — Laike traukimo sambrų Lietuvon, palydėjo Haakas sambrus ir pats apsigyveno Lietuvoje.

Buvo kunigu Gumbinėje ir Pilkalnėj. Mirė Pilkalnėj 1754 m.

1745 m. išėjo Karaliaučiuje, Valterkiemių kunigo Pylipo Ruigio „**Betrachtungen der littauischen Sprache in ihrem Ursprunge,** Wesen und Eigenschaften."

1747 m. išėjo Karaliaučiuje kun. Pylipo Ruigio žodynas: „**Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Wörterbuch**" . . . Prie žodyno buvo pridėta lietuvių dainos, patarlės ir myslės.

1747 m. išėjo Karaliaučiuje, Pauliaus Ruigio: „**Anfangsgründe einer littauischen Grammatik.**" — Paulius Ruigys (sūnus kun. Pylipo Ruigio) buvo mokytoju Karaliaučiaus lietuvių seminarijos.

1791 m. išėjo Karaliaučiuje, Gottfried Ostermeyero: „**Neue littauische Grammatik ans Licht gestellt.**"

1800 m. išėjo Karaliaučiuje, Kristijono Gottliebo Mielkaus: „**Anfangsgründe einer littauischen Sprache.**"

1800 m. išėjo Karaliaučiuje, Kr. G. Mielkaus: „**Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch.**" — Mielkus ėmė savo žodyno pamatui Ruigio žodyną, kurį patobūlino ir padidino. Be to, naudojos Trempų precenterio Jokūbo Brodovskio sutaisytą liet.-vok. ir vok.-lietuvišką leksikoną.

1843 m. išėjo Karaliaučiuje, kun. Fr. Kuršaičio I dalis: „**Beiträge zur Kunde der litauischen Sprache.**" — II dalis išėjo 1849 m.

1850 m. išėjo Karaliaučiuje, G. H. F. Nesselmann'o: „**Wörterbuch der littauischen Sprache.**"

1856 m. išėjo Prag'oje, August Schleicher'io: „**Handbuch der litauischen Sprachen.**"

1861 m. išėjo Tilžėje, mok. Fr. Becker: „**Der kleine Littauer** . . . Zum Anfangsgebrauch bei Erlernung der littauischen Umgangsprache für verschiedene Geschäftsverhältnisse zusammengestellt."

1870 m. ir 1874 m. išėjo Halleje, kun. **Fr. Kuršaičio vokiškai-lietuviškas žodynas.** — 1883 m. išėjo lietuviškai-vokiškas žodynas.

1876 m. išėjo Hallėje, kun. **Fr. Kuršaičio lietuviška gramatika.**

1879 m. išėjo Heidelberge, Max J. A. Völkel: **„Litauisches Elementarbuch.“**

1881 m. išėjo Tilžėje, J. Schikopp: **„Litauische Elementar-Grammatik.“**

1896 m. išėjo Strassburge, Osk. Wiedemann'o: **„Handbuch der litauischen Sprache.“**

1898 m. išėjo Tilžėje, kun. C. Moszeik'o: **„Deutsch-litauisches Vokabularium.“**

1900 m. išėjo Tilžėje, kun. **Kristupo Jurkšačio trumpa vokiečių kalbos gramatika.**

1900 m. išėjo Klaipėdoje, kunigo **Jono Pipiro sutaisytas lietuviškas kalbamokslis.**

1912 m. išėjo Tilžėje: **„Vîdûnas Vadovas Lietuviû Kalbai pramokti**, Litauischer Führer zur Erlernung der Anfangsgründe der litauischen Sprache.“ — Išleido „Rûta“. Knygelę puošia daugybė paveikslelių.

b) Mokymosi vadovėliai.

Pirmasai mokymosi vadovėlis — tai 1547 m. išleista Mažvydžio-Vaitkūno knygelė, kuri ne vien katekizmą, bet ir skaityt ir rašyt mokė. Kas jo inpėdinis buvo, kurs atskirą elementorių arba pyvelę išleido, nežinoma . . .

1708 m. išėjo Karaliaučiuje **„Skaitytines“**. — Vėlesniose laidose buvo prie „Skaitytinių“ 10 Dievo Prisakymų ir Maldelės pridėtos.

1806 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Kudikiû Prietelius.** Knygeles Szuilokams ant gero suraszytos no Friedrich Eberhard v. Rochow.“ — Buvo tai rinkinys visokių skaitymelių ir giesmelių. Kitos laidos šėjo 1821 ir 1833 metuose.

1828 m. išėjo Tilžėje: „**Littauische Wandfibel** zum Unterricht im Lauteren.“

Apie 1830 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Naujas Pibelis**, arba Knygeles isz kuriu kudikiai gal iszsimokintis skaitytines pažint, jes sudet ir isz Knygu skaityti.“ Knygelė tur dvi dali. Pirmoj dalyj yra skaitytinių padalinimas į balsines, sąbalsines, lūpomis, dantimis, liežuviu ir gomoriu tariamas. Antra dalis — „Mažos Szuil-Knygeles Kudikiams isz tû mokitis skaityt ir iszmanyt.“ Turinys: Galvijai, žvėrįs, paukščiai, žuvįs, musės, želmenįs, žmonių darbai ir tt. Be to, pridėtas trumpas pamokinimas apie Dievą ir nobaźną pasielgimą. — Tas pats „**Naujas Pibelis**“ vėliau atspauzdintas apie 1840 m. Tik vieton „iszsimokintis skaitytines pažint“, yra indėta „boksztawus paźint.“ Šita laida netur antros dalies. — Rodos, šitas „Pibelis“ buvo vyskupo Weiss'o sutaisytas. Išėjo keletas laidų Karaliaučiuje. Be to, 1866—1875 m. išėjo Mohrungen'e: „**Naujas Pibelis** arba Knygéles, isz kuriû Kudikiei gal iszsimokinti Skaitytines paźint, jas sudėt ir isz Knygû skaityti.“ Išėjo lietuvių ir vokiečių kalboj.

1852 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Nauja Pibele** Kudikiems lietuwininku ant pamokinimo iszdůta nůg D. Wobbe, Kuniga Szillgalu.“

1865 m. išėjo Priekulėje: „**Lietuwiszkos bey wokiszkos Skaitimo Knigeles** pagal auksztosês Ministeriôs Padawadijimą nů 25-ojo Nowemberio 1865 sutaisytos nů F. Schröder.“ Išėjo keletas laidų.

1869 m. išėjo Priekulėje: „**Lietuwiszkos Pybeles**, pagal kurias gal iszsimokintis lietuwiszkay raszyti ir skaityti.“ Rodos, sutaisytos buvo F. Schröder'io. Išėjo keletas laidų.

1870 m. išėjo Gumbinėje Gottfr. Kernerio: **Lietuviškai-vokiškas Pibeles** (Handfibel für litauisch-deutschen Schreib, Lese-Unterricht). Išėjo keletas laidų. Kėtvirta laida išėjo Gumbinėje 1882 m. Už-

rašas: „Pibelis arba Knygeles, isz kuriu Kudikei pamokinami, lietuwiszka bey wokiszka Kalba skaityti, raszyti ir permanyti.“ Be paprasto elementoriaus buvo priglausta visokie skaitymeliai, maldelės ir d-ro M. Luteriaus mažasis Katekizmas.

1880 m. išėjo Klaipėdoje: „**Litauische Chrestomathie zum Schulgebrauch.**“ Sutaisė Klaipėdos kunigas Rudolf Jakoby.

1897 m. išėjo Bitėnuose: „**Naujas lietuwiszkas Fybelis** arba Knygeles, isz kuriû Kudikiai gal iszsimokinti lietuwiszkai skaityti bey raszyti.“

1906 m. išėjo Tilžėje: „**Waikû Knįgele** isz kurios liet. Waikelei lengwei skaityti bey raszyti, Prisakymus ir Maldeles iszsimokina.“ Su daug Abrozdeliu.

1911 m. išėjo Tilžėje: „**Litauisches Lesebuch** von Prof. Alexander Kurschat.“ Yra tai Tilžės lietuviams - gimnazistams skiriama skaitymo knyga. I dalis išėjo 1911 m., II—1912 m., III—1913 m.

c) Padavadyjimai — įstatymai.

Pirmieji lietuvių visuomenei išleistieji padavadyjimai, tai Brandenburgo markgrovo Jurgio Friedricho 1578 ir 1589 m. išleistieji padavadyjimai. — Tada visą šimtmetį nebėra menama jokių lietuviams išleistų valdžios padavadyjimų.

1705 m. išėjo „**Twarkôs Suraszas** pagal kuri karaliszkos Majestótôs Rinktinei Prusu Karalystes teip Raitelei kai Pestininkai, pakarniauseiy elgtiss ir wissay ant korôs paraszytos prisiweizdėti beigi prisiegti tur.“

1724 m. išėjo „**Karaliszka Gromata** jog Tworos (alba Rikei) Prusû Źemėje ir Lietuwoje ant Kiemû ne tur nulaužytos bey sudegintos buti.“ Maloningiausei paliepe Berline 9 d. Rugpjutes. 1724 m. Pritszkus Willus, Berlin.

1747 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Atnauginta Gromata**, kurroj asztrey uždraudźema yra Supirkims

bey Kupczyste su Jawais, Wilna, ir wissokieis ant iszlaikimo Kuno reikalingais daiktais Kiemůse.“ Iszraszyta Berlinej 17-liktoi dienoj Grodinnio mete 1747.

1747 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Atnaujinta ir padrutinta Karaliszka Gromata**, kuroj Begineji-mas su musu ir swetimos Źemes Taworais abelnay uždraustas.“ Iszraszyta Berlinej 17-liktoi dienoj Grodinio mete 1747.

1777 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Iszguldimas Perskyrimo VII**. Walszćiaus-Prowininku Istatimo Prusu Karalystėje, d. d. Berline d. 12-toi Pudimo Menesio 1770. Kurs stato kokios Prowos Dwaro-Amtmonams wieniems pasiliekt. Důtas Berline d. 5 Ruddugio-Menesio 1777.“

1792 m. birželio 11 d. išėjo Berline „**Žwejôs Dawádas** ant Kursziszkû Mariû.—„**Naujas Žwejôs-Dawádas** ant Kursziszkû Marû d. d. Berlyne, 7. Mércą 1845.“ Spauzdintas Karaliaučiuje.

1847 m. išėjo Tilžėje: „**Lauku saugones bey pantijimo Dawadai**. Nů 1. Nowemberio 1847.“

1851 m. išėjo Tilžėje: „**Korawones Zokon-Knygos** Prusiszkoms žemems bey zokonas apie jo įwedimą (Pradzia) no 14 Aprilo 1851.“

1858 m. išėjo Klaipėdoje: „**Gruntinis Dawadas** ant Itaisymo Smeltes Gimyndos.“

1863 m. išėjo Tilžėje: „**Prusu Źemes Waldźios Zokanas** wokiszkay „Verfassung“ wadinamas, nů 31 Januwarijaus 1850. Su Iszguldimais iszdůtas nů susidraugawojusu Waldźios Zokanu Prietelu.“

1871 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Korawones-Zokan-Knyges** Szaurwokietijos Źemems bey Zokanas apie jo Iwedimą arba Pradzia nů 31 Mai 1870.“

1878 m. išėjo Klaipėdoje: „**Szuilės Zokanu Knygos** . . . nů 15 Oktoberio 1872.“

1883 m. išėjo Tilžėje: „**Korawoniû Zokanknyges** wokiszkos Ciecorystês nů 15 Meijo 1871.“

1887 m. išėjo Tilžėje: „**Lauku ir Giriu Saugo-**

nes Zokanas nu 1 Aprilio 1880, podraug su wisais cze pritinkanczeis Perskirimais Korawonês Zokono, Zwejybos Zokono“ ir tt.

1891 m. išėjo Klaipėdoje: „**Pamokinimas apie Zokona del Invalydu** ir Pasenusuju Isipirkimo į Karaliszka Kase.“

1900 m. išėjo Tilžėje: „**Priwatiszkas Testamentas** ir Bedos Testamentas“ . . . Sutaisė J. Markus . . . Lietuvių kalbon vertė Jurgis Mikšas, lietuvių tulkas ir teismo asistentas Labgavoje.

d) Draugijų gyvenimas.

1858 m. išėjo Tilžėje: „**Dawadas Draugistes Lauku** Apturetoju priesz Ugnies Iszkada Tilžes Pakalneje.“

1884 m. išėjo Tilžėje: „**Įstatai lietuviszko-ios draugystes „Byrutes“.** Taip-pat ir kitos Prūsų lietuvių draugijos yra savo įstatus išleidusios, kaip tai: „**Prūsų Lietuvių Susivienyjimas**“, „Rambyno draugija“, „**Sandora**“ ir tt. — 1896 m. išėjo Klaipėdoje, Trušelių (Klaipėdos apskr.) „**Laukininkų draugovės**“ įstatai lietuvių kalba.— 1908 m. išėjo Tilžėje: „**Įstatai ewangeliszkos lietuviszkos Maldos Draugystes**“ lietuvių ir vokiečių kalba.

1886 m. išėjo Tilžėje, J. Mikszo: „**Trumpas atsiszaukimas** į wiso swieto Lietuwininkus“ ir „**Atliepimas** ant p-o Jankaus užpůlimo wisuotiname susiėjime liet. draug. „Byrutės“ 18. VII. 1886.“

1886 m. išėjo Tilžėje, **D-ro Bruažio atsišaukimas:** „Mieli Lietuwininkai! Tilžej 26 jaunio 1886.“

1887 m. išėjo Tilžėje: „**Apie atgaiwinimą musû lietuwiškos Kalbos.**“ D-ro Sauerveino pranešimas, laikytas „Byrutės“ susiėjime Tilžėje, kovo 13 d. 1887 m.

1889 m. išėjo Ragainėje: „**Praneszimas liet. draug. „Byrutės“.**

1891 m. išėjo Tilžėje, M. Jankaus „Priekulėj, 19 Apriliaus **neatlaikytas Praneszimas „Byrutes“.**

1905 m. išėjo Tilžėje: „**Byrutė. Dwideszimt-**

metiniû Sukaktuwiû Atminimui.“ Parašė A. B. Klaipėdiškis.

1909 m. išėjo Tilžėje: „**Penkta Sukaktuwė Berlyno Lietuwiû Draugystes.**“ (Spauzdinta lietuvių ir vokiečių kalba.)

e) Politika.

1848 m. išėjo Klaipėdoje: „**Nauje Istátymû Dawádai** mùsû prúsiszkôs Tėwiszkês, kaip jie prasidėję ir wis dar kitaip wercziasi, nůlatay apraszyti nůg Erdmono Szesnako, Mokįtojo Tilžėje.“ — Šioj knygelėj patalpinta „Karáliaus Kràs-Kalbá laikyta Berlyné 11-tajį Sultekį 1848 m.“ Matyt, „N. Ist. Daw.“ buvo leidžiame laikraščio pavyzdžiu keliose knygutėse, nes pabaigoj knygutės sakyta: „Kas toliaus nusidawė, kokie nauji dawadai musû tėwiszkėj prasidėję ir kaip jie dar wis kitaip wercziasi, apie tai důs jums žinnę sekancziame Laiszke Erdmons Szesnak's.“ Bet kiek „laiškų“ išėjo, nėra žinios.

1891 m. išėjo Tilžėje: „**Atliepimai lietuwiszku Konzerwatywu „Komitijos**“, „**Gromatos** atsiszaukanczios priesz užpůlimą Wokiszkû Konzerwatywû kaip ir jû tarno isz Priekulės“, „**Klaipėda ir Lietuwininkai** (Parašė J. M. Mertinaitis)“ ir „**Kalendros liet. konzerwatywiszkos partijos**, suraszytos J. Mertynaiczio, broliams lietuwininkams Prusůse gywenantiems ant Pamokslo“. (Kalendros išleistos lotynų raidėmis, be kalendariško skyriaus).

1898 m. išėjo Bitėnuose: „**Trys Mierei.**“

1898 m. išėjo Bitėnuose: „**Lietuwiszkû Konzerwatywu Praneszimas**, iszleistas Ragaines bei Pilkalnes lietuwiszku skirimo draugistes.“

1898 m. išėjo Berline: „**Szalin su Socialdemokratais!**“ Išleido vok. socialdemokratų draugija. Bitėnuose, užvardyta: „Amźiaus Apraszymas nekaltay kentėjusios Growėnės Genowaitės.“

1901 m. išėjo Tilžėje: „**Ka mes skirsim?** Pagraudenimo Zodis Skyrejams Klaipedos ir Szilokar-

cziamos Kreizu." Šale lietuvių kalbos buvo ir vokiečių kalba padėta. Išleido vokiečių laisvamanių partija.

1904 m. išėjo Tilžėje: „**Ciecorystês Kancleris Grows v. Bülow priesz Zocijaldemokratystę . . .** Lietuvių kalbon vertė prof. Aleks. Kuršatis.

1906 m. išėjo Tilžėje: „**Prusû Lietuwei.**" Parašė A. B. Klaipėdiškis.

1906 m. išėjo Tilžėje: „**Kas tai yra tie zocialdemokratai** ir ko jie nori?" Išleidėjas ir atsakas J. Vanagatis.

1907 m. išėjo Tilžêje: „**Walstija ir Tiesa.**" Parašė J. V. Nykštukas. Išleido J. Vanagatis.

1909 m. išėjo Tilžėje: „**Programas Lietuwiû Skyrimo Partijôs.**"

Be to, nuo 1848 m., laike rinkimų, leidžia visos rinkimuose dalyvaujančios partijos lietuvių kalba atsišaukimus, kuriuose išdėsto savo partijos programą.

f) Apysakos.

1706 m. išėjo Karaliaučiuje, Jono Šulco lietuvių kalbon verstos „**Aesopo Pasakos.**" — 1824 m. išėjo Karaliaučiuje: „Aisópas arba Pásakos isz Grekonû kalbôs perguldîtos per D. L. J. Rhesa. Su Pridėjimu kellû naujû Pasakû."

Apie 1850 m. išėjo Tilžėje: „**Díwni Prisitikimai** ir karžygiszki Darbai ragůtojo Sygwrydo, kursai graźeję Wlorigundą su Kardu nu bjauraus Smako iszwalnyjo." Naujausia laida išėjo 1906 m. Bitėnuose.

1859 m. išėjo Tilžėje: „**Amžiaus Apraszimas Growienes Genowewos.**" Vėliau išėjo ta knygele užvardyta: „Gywasties Apraszimas wieźlybos Growienes Genowewos." — 1903 m. išėjo ši knygelė

1883 m. išėjo Klaipėdoje: „**Jaunasis Robinzonas**" . . . Sulig vokiškų raštų parašė mok. E. Radžūnas.

1885 m. išėjo Tilžėje: „**Žiemos vakaro adynelê.** Broliams Lietuwininkams ant naudos ir pamokslo surasze Martynas Jankus."

1886 m. išėjo Tilžėje: **„Baloje“**. Papasakojimas iš Lietuvos pagal Temmes vokišką raštą sutaisė Jankus.

1896 ir 1897 m. išėjo Tilžėje: **„Tilžês Keleiwio“ Papasakojimai.“**

1898 m. išėjo Tilžėje: **„Linardas ir Gertruda“...** Lietuviškai atpasakojo Rūta.

1898 m. išėjo Bitėnuose: **„Kelios Pasakos** dėl naudingo Pasiskaitimo Padorumą mylintiems Broliams bey Seserims išleistos“.

1900 m. išėjo Bitėnuose: **„Karžygiszki darbai Indionu baltosios marczios.“** Lietuwiszkai atpasakojo M. Mikutis. — Vėliau buvo šiai knygelei antrašas padėtas: „Smutnas Atsitikimas isz Gywenimo Sziaur Amerikoje.“ Ir vietoj Mikučio vardo — Giedris padėtas.

g) Dainos.

Pirmasis lietuvių dainų rinkikas buvo prof. J. A. v. Brand (miręs 1691 m.), jo inpėdiniai buvo kun. Ruigis ir kanteris Mielkus. Jų dviejų leidžiamuose žodynuose buvo lietuvių dainos pridėtos, kurios Lessingo ir Herderio atidą į lietuvių poėzijos turtus atkreipė.

1818 m. išėjo Karaliaučiuje, kun. Duonelaičio eilės: **„Das Jahr in vier Gesänge.“** Išleido kun. Rėsa. Jis pirmasis pastatė mūsų poėto darbus tikroj šviesoj.

1825 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Dainos oder Litthauische Volkslieder** gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa. Nebst einer Abhandlung über die litthauischen Volksgedichte.“ Buvo išviso 85 lietuvių dainos su vokišku vertimu. — 1843 m. išleido kun. Fr. Kuršatis šias dainas Berline, užvardytas: **„Dainos oder Lith. Volkslieder**, gesammelt von Rhesa . . . Durchgesehen von F. Kurschat.“

1842—45 m. išėjo Klaipėdoje: **„Ant Pasweikinimo Wieszpaties Karaliaus Priczkaus Willaus Ketwirtojo . . .** Buvo trįs dainelės: „Karaliui duok

Żegnonę", „Stiprybe savo vis rėdyk" ir „Sveiks pérgalejimè, valdąsis tėviškę!" — Tuose metuose, rodos, išėjo Tilžėje ir mok. Fr. Becker išleista dainelė: „**Linksminkimies.**" Ji prasideda: „Būkim linksmi, džiaukimies, kol gyvi mes esam!"

1853 m. išėjo Berline: „**Littauische Volkslieder**, gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt von G. H. F. Nesselmann." Išviso 410 lietuvių dainos su vokišku vertimu.

1869 m. išleido Nesselmann'as Karaliaučiuje: „**Christian Donalitius Littauische Dichtungen** nach Königsberger Handschriften" . . . (1865 m. išleido A. Šleicheris Petersburge: „**Christian Donaleitis litauische Dichtungen**" . . .).

1870 m. išėjo Tilžėje: „**Wakta pri Rynuppes.**" Lietuvių kalbon vertė Ragainės vyskupas Jordan'as.

1871 m. išėjo Priekulėje: „**Deutsch-littauisches Volksliederbüchlein** für littauische Schulen, herausgegeben von M. Schapals." Buvo tai lietuvių mokykloms skiriamos, vokiškos ir lietuviškai išverstos, dainos ir giesmelės. 1877 m. išėjo trečia laida.

1871 m. išėjo Priekulėje: „**Naujos Karo Giesmes** isz Prancuzu Karo 1870 bey 1871 nu J. F. Kelch, Precenterio Iseje."

1882 m. išėjo Tilžėje: „**Lietuwiszkos ir senausios dainu knigeles.**" Išleido M. Jankus.

1882 m. išėjo Strasburge, A. Leskien'o ir K. Brugmann'o: „**Litauische Volkslieder.**"

1883 m. išėjo Ragainėje: „**Sztukaunos dainos** nů žmoneliu isz Kalnuju apigardos surinktos." Išleido M. Jankus.

1885 m. išėjo Tilžėje: „**Ant Atsiminimo** susiėjimo lietuwiszkos draugystes „**Byrutes" Klaipedoje 29 d. Rugsejo m. 1885**. Kasztu ir spauda Mikszû Jurgio." — 1886 m. išėjo Tilžėje: „**Ant Atsiminimo** susiėjimo lietuwiszkos draugystes „**Byrutes" Naujojoje 17 D. Sausio** (Januvarijaus) M. 1886 M." ir

„**Ant Atsim.** susiėjimo liet. draug. „**Byrutes**“ **Kaukenůse 28 D. Kovinio (Merco) M.** 1886 M.“ — Yra tai rinkineliai lietuviškų tautiškų ir liaudies dainelių.

1886 m. išėjo Tilžėje: „**Naujausios lietuwninku daineles.**“ Išleido V. Kalvaitis.

1886 m. išėjo Tilžėje: „**Byrutes dainos.**“ — Išėjo keletas laidų.

1886 m. išėjo Heidelberge, Chr. Bartš'o: „**Dainu Balsai.**“

1887 m. išėjo Tilžėje: „**Ciecoriaus Pagarbinimo Giesmeles,** iszduotos nuo ewang. luteriszkos Betleem-Draugistes.“ Tilpo šios dainelės: „Ciecorius Willus pirmasis, tas yr Letuwos Tewas“; „Ak Preisai, Preisai mislikim, kaip Diews mus perzegnoja“ ir „Iszganims Ciecorui.“

1888 m. išėjo Leipcige: „**Jojo Ciecoriszkai Karaliszkai Aukszty bei** musû Ponui Karalunui ant garbês 25. Januario 1888 m. wierniausiu garbinimu isz lietuwiszkôs szirdiês. Sutaise Girėnas.“ (Vokiečių ir lietuvių kalba). — 1890 m. išėjo Leipcige, Girėno: „Lietuwôs rauda dėl princo Alberto Viktoro“ etc. (Lietuvių, anglų ir sanskritų kalba). — 1895 m. išėjo Tilžėje, Girėno gedulinga giesmė: „**Ant atsiminimo** mielojo bey auksztojo Pono, Pono kunigaikszczio Władisławo Czartoryskio.“ — Del šitos giesmės kaltino Tilžės gimn. mok. Knaake Girėną žemės išdavimu. — Be to, išleido Girėnas, taip-pat eilėmis: „**Prusu Lietuwininkû Malda**“

1894 m. išėjo Hallėje: „**Donalitius Chr.**“ Išleido L. Passarge.

1894 m. išėjo Tilžėje: „**Rutų Lapelei.** 100 dainelių.“ Surinko ir išleido V. Kalvaitis.

1895 m. išėjo Bitėnuose: „**Lietuvos Kanklês.**“ Sutaisė d-ras Sauerveinas, išleido V. Kalvaitis.

1899 m. išėjo Bitėnuose: „**Gražiû Dainû Knygelė**“

1899 m. išėjo Bitėnuose: „**Mazgotė.** Sutaisyta per M. Bindoką.“

1904 m. išėjo Tilžėje, Vîdûno: **„Lietuvos Aidos."** (55 dainos su gaidomis.)

1905 m. išėjo Tilžėje: **„Prusijos Lietuwiû dainos."** Surinko ir išleido V. Kalvaitis.

1906 m. išėjo Bitėnuose, M. Butkaus: **„Giesmê apie Pekloje pabudusius griekininkus."**

1908 m. išėjo Tilžėje: **„Rutû Wainikelis** arba Swodbos Eiles." Sutaisė Kristups Lekšas.

1908 m. išėjo Bitėnuose, R. Giedviliaus: **„Birutininkų dainos."**

1909 m. išėjo Tilžėje, Vîdûno: **„Lietuvos varpeliai."**

1910 m. išėjo Tilžėje: **„Byrutês Garsai."** Parinktos dainelės vartojimui Lietuvos jaunuomenei. Išleido „Birutės" draugija.

1911 m. išėjo Tilžėje: **„Lietuvių Tėvynês Dainos."** Tautiečių naudai išleido „Birutė".

1911 m. išėjo Klaipėdoje: **„Asz Lietuwininks Schwabacha neskirsu."**

Rengiant Prūsų Lietuvoje „Lietuvių Šventes", leidžia taip „Lietuvių Giedotojų Draugija", taip „Byrutės Draugija" programas. Jose yra „šventėje" dainuojamos dainos atspaustos.

1913 m. išėjo Tilžėje: **„Jaunimo Aidos".** Parašė M. Ateivis. „Birutės" leidinys.

h) Įvairųs raštai.

1801 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Naudingos Biczių Knygeles"** . . . Parašė D. G. S. Priekulėje. Buvo tai precenteris Setegast. Išėjo keletas laidų. — 1882 m. išėjo Klaipėdoje: **„Naudingos Biczių Knygieles** wisiems Lietuwininkams pagal naujausius Iszmislijimus sustatytos ir ant Gero raszytos no E. Radžuno, Mokitojaus Tusseinos." Rodos, 1903 m. buvo šios knygelės su paveikslais išleistos.

1802 m. išėjo Karaliaučiuje: **„Ugnes Knigeles"**... Parašė Jonas Vangys.

1813 m. išėjo Gumbinėje: „**Ką paženklin tůdu Żodziu Landszturmas** bey Landwere?“

1836 m. išėjo Karaliaučiuje: „**Wyriausieji nusidawimai Prusû Karalystês** trumpay suglausti Kiemû szuilems ant géro.“

1842 m. išėjo Gumbinėje: „**Naujausios Galwijû Liekarstwos Knygos.** Iszdůtos nekurio lietuwiszko Dwaroninko.“ — 1849 metuose išėjo Klaipėdoje: „**Trumpas Pamokinimas apie Auginima bey Pagerinima Arkliu.**“ — Apie 1900 m. išėjo Klaipėdoje, Scheurich'o: „**Ligos musu naminiu Gywoliu.**“ — Taip-pat apie tuos metus išėjo be pridavimo vietos: „**Pamokinimai ir Rodos skupauniems Gaspadoriams!** Gywoliu Liekorius Namůse su Apraszymu daugiau kaip 70 tankiausey wartojamû Gywoliû-Liekarstwu.“

1848 m. išėjo Tilžėje: „**Reikmenu Pagalbos-Knygeles** arba pamokslingi Džiaugsmû ir Smutnybjû Nusidawimai Kiemo Mildheim, perwerstos nůg Erdmano Szesnako, Mokįtojo Tilžėje.“ Pirma dalis. — Yra tai papasakojančiu būdu pamokinama, kaip sušalusius atgaivinti, apmirusius mėginti ar jie numirę ir tt.

1856 m. išėjo Karaliaučiuje, Kr. Klimpsz'o: „**Gromata Szuilokams.**“

1865 m. išėjo Klaipėdoje! „**Gromata Lietuwininkams.**“

1865 m. išėjo Šilokarčemoje, Dr. Hugo Senftleben'o: „**Trys perskirimai isz „Lietuwininku Paslo“** nů Meto 1864.“

1866 m. išėjo Tilžėje: „**Prusu Karas** bey ypatiszkos Kowos su Estreikeis bey kelioms kitoms Wokes Žememis Mete 1866.“ Parašė mok. J. Urbanas, Tilžės-Prūsuose. — 1867 m. išėjo Tilžėje: „**Krygis Prussu ir laimėjimas Wasaroj** 1866. Isz wokiszku apraszimu trumpai ir kiekwienam suprantamai į lietuwiszka kalba parstatita.“ — 1871 m. iš-

ėjo Karaliaučiuje: **„Nusidawimai Prūsû Karo su Prancuzais Metuse 1870—71.“** Parašė mok. K. Jedinat, Klokiuose prie Kaukėnų. — Be to, išleido Traušys Priekulėje tūlus metus: **„Nusidawimai Karo Woketijos su Prancuzija** Metuse 1870—71.“ Jo išleistieji „Nusidawimai“ buvo pirma „Ewangėliszkose Kalendrose“ patalpinti, tada skyrium atspauzdinti. Išeina dalimis. 1910 m. išėjo 14 dalis.

1868 m. išėjo Priekulėje, Krist. Bartel'o: **„Susikalbėjimas apie dideje Beda Rytprusijoje“** . . .

1874 m. išėjo Tilžėje: **„Naujas pagerintas Mokslas Punktus daryti.“** Yra tai jaunimui žaislas, rodos, mok. Meškačio lietuvių kalbon išverstas. — Naujausia laida išėjo 1909 m. Bitėnuose: **„Naujos padidintos Punktų Knygos“**. (Orakules.)

1879 m. išėjo Leipzige, Dr. Adolf Richter'o: **„Isz dyka suglaudimas isz Dr. Airy'o Noturôs-Gydymo-Mokinimo.“** — Apie 1883 m. išėjo Rudolstadt'e: **„Ligoniu Prietelius.“** Yra tai Richter'o vaistų surašas ir pasveikusiųjų padėkos laiškai. 1891 m. išėjo 14 laida. Dabar išeina vien lotynų raidėmis. (Pirma ėjo lotynų ir vokiečių raidėmis.) — 1898 m. išėjo Rudolstadt'e: **„Ligoniû Prietelius.** Parodos Knygeles kiekwienam.“

1879 m. išėjo Ragainėje, Pričkaus Šleppso: **„Deszimtinei Brukai.“**

1882 m. išėjo Tilžėje: **„Parwû-Knygos.** Ant Geidimo keliû lietuwiszkû Moteriszkû iszdrukawotos.“

1884 m. išėjo Tilžėje: **„Matruzu Szluźmos Knygos.“**

1885 m. išėjo Tilžėje: **„Pyrtys“** ir Jankaus **„Mužikėlis“**.

1888 m. išėjo Tilžėje: **„No Lietuwninku Wilui II.** Sedana dienoje 1888 padūtasis **adresas.“** — Panašus adresas buvo paduotas 1881 m. karalaičio (dabar ciesoriaus) jungtuvėms, 1905 m. dabartinio karalaičio jungtuvėms ir 1907 m. — „Pajautimai Lietuwi-

ninkû, kaip jie Dienoje Atidengimo Paminklo Klaipėdoj po Akiû Ciecoriaus stowėjo" ir 1913 m. 25-metinėms valdymo sukaktuvėms ciesoriaus Vilhelmo II.

1888 m. išėjo Berline pagražintos korčiukės su lietuviškomis eilėmis. Buvo dvasinio ir tautinio turinio. Išleido V. Kalvaitis. — 1905 m. išleido E. Šadagys atvirutes ir gromatlaiškius su lietuviškomis eilėmis.

1888 m. išėjo Tilžėje, Girėno (d-ro Sauerveino): „**Keliu laikraszcziu** lietuviszkasis klausimasis"... Šale lietuvių kalbos buvo ir vokiečių kalba padėta.

1890 m. išėjo Tilžėje: „**Gromatu Skarbnycze**. Sutaisyta nů Mokitojaus Wendto." — 1905 m. išėjo Tilžėje: „**Meilės Gromatnyczia**." — Abiejose knygelėse yra pavyzdžiai laiškams rašyti.

1891 m. išėjo Tilžėje: „**Trumpi Nusidawimai Prusû Lietuwos.** Suraszyti nů M. Jankaus." — 1897 m. išėjo Bitėnuose: „**Lietuwininku bei Lietuwos Nusidawimai.** Surinkti ir užraszyti per M. Jankų."

1895 m. išėjo Priekulėje: „**Naminis Liekorius** lietuwiszkujû Gywentojû iszdotas nů M. Wehleit."

1898 m. išėjo Bitėnuose: „**Egiptiszki sapnai.**"

1899 m. išėjo Bitėnuose: „**Apswaiginantis Gė=rimas wisû bėdû priežastis**" — 1901 m. išėjo Bitėnuose: „**Negirtauk!**"

1899 m. išėjo Bitėnuose: „**Czerknyges**. Parupintos per M. Jankų." Yra tai Giedrio, lotynų raidėmis išleista knygelė: „Kaip įgyti pinigus ir turtą."

1899 m. išėjo Bitėnuose: „**Trumpas apraszimas apie Kanadą**, naujausei apdirbta per M. Jankų." — 1903 m. išėjo Bitėnuose: „**Iszeiwei Kanadoje.** Skaitimelis musû Jaunůmenei. Parasze M. Naujokas."

1900 m. išėjo Bitėnuose: „**Katalogas lietuwiszkû Knygu su gotiszkomis literomis.**"

1901 m. išėjo Bitėnuose: „**Lietuwninku pustitojai** senose gadynese ir szendiena"... Sudėjo ir išleido Jonas Buratis.

1901 m. išėjo Tilžėje: „**Naudingi Praneszimai, iszleisti Lietuwininkû Draugistes** „Luizes". Nr. 1. Luize, Prusu Karaliene." Parašė prof. Aleksandras Kuršatis.

1902 m. išėjo Bitėnuose: „**Bendraitė.**" Išleido „Prūsų Lietuvių Susivienyjimas." Knygelėje patalpinta: istoriški atsitikimai, pasakos, myslės ir eilės. — 1904 m. išleido „Prūsų Lietuvių Susiv." Bitėnuose: „**Senutę**". Yra tai trumpi lietuvių praeities ir dabarties pasakojimai. — 1905 m. išleido „Prūsų Liet. Susiv." Tilžėje: „**Apsireiszkimas isz Žemės Gywenimo.**" Yra tai J. Barzdylos parašyti ir 1902 m. „Naujienų" išleistieji „Apsireiškimai iš žemės gyvenimo. Tai pirmoji ir vienatinė gamtos mokslą palietanti, Prūsų lietuviams išleista, knygelė. Viens lietuvis-kunigas draudė ją platinti.

1905 m. išėjo Tilžėje: „**Apsvaiginą Gėrimai, Pasekmės ir jû Apkariavimas.**" Parašė Tiestaris (A. B. Klaipėdiškis).

1905 m. išėjo Tilžėje: „**Kaip senieji Lietuwininkai gyweno.** Papasakojimas apie Budus bey Paproczius pietiniûse Krasztûse gywenancziû Lietuwininkû. Užraszyti pagal Žodzius Jono Adomaczio isz Docunu per Profesoriu Kapeller isz Jenos."

1906 m. išėjo Klaipėdoje: „**Nusidawimai apie Senûsius Prusus,** suraszyti nûg Nikodemo Jaunus, Mokytojo y Tüngen, Rytprusûse."

Apie 1906—1910 m. išėjo Tilžėje: „**Pasweik!**" Wisiems suprantamas Apraszymas tuleropû Ligû ir jû Gydymas. (Lück iš Kolbergo vaistų prisiūlymas.) — Klaipėdoje: „**Gerals ir Sweikata**" (Kattreiner'o salyklų kavos prisiūlymas). Ši pakutinė knygelė buvo pusė lietuvių, pusė vokiečių kalba atspausta.

1907 m. iszėjo Tilžėje: „**Karė.** Ar ji žmonijai reikalinga?" Parašė Kemėža. Išleido J. Vanagatis.

1908 m. išėjo Tilžėje: „**Bangos.** Pavestos „Byrutės" naudai." Parašė J. Pavydūnas. Išleido „Byrutės" draugija.

1909 m. išėjo Tilžėje: **„Testamentas“.** Vaizdėlis dviejų veikmių iš gyvenimo Prūsų lietuvių. Parašė Prancas Selmonas. Išleido Jonas Vanagatis.

1910 m. išėjo Tilžėje: **„Barbarismas,** apsireiškiąs užgynimu Rusų lietuviams spaudos per grapą Murawjow'ą (1863—1904).“ Parašė Perkunėlis. Išleido J. Vanagatis.

1910 m. išėjo Tilžėje: **„Limpanczios Ligos** ir kaip galima jû apsisaugoti“. Išleido „Sandora“ ir — **„Lietuwiszku Wardu Kletele“.** Išleido V. Kalvaitis.

1912 m. išėjo Tilžėje: **„Mūsų laikraščiai.“** Trumpas piešinėlis apie Prūsų lietuvių laikraščius, parašė Brolis. „Birutės“ išleidimas.

1912 m. išėjo Tilžėje: **„Kova už laisvę** arba kaip Prūsijos žmonės sau konstituciją išsikovojo.“ Pagal vokiečių raštus parašė Burnots. „Birutės“ išleidimas.

1912 m. išėjo Tilžėje: **„Švieskime ir švieskimies!** Raštelis naudingas visiems lietuviams.“ Parašė A. R. „Birutės“ išleidimas.

1912 m. išėjo Tilžėje: **„Lietuwos Nusidawimai ir musû Raszliawa.** Apraszė Kunigas Dr. Gaigalatis, o iszleido „Sandoros“ Draugystė.“

1913 m. išėjo Tilžėje: **„Valstybė ir valdžia.“** (Paskaita iš kultūros istorijos). Pagal Rubakino parašė A. R. „Birutės“ išleidimas.

1913 m. išėjo Tilžėje: **„Kaimynas“,** Ligoniû Prietelis. Išleido prakt. homöopatas Dovas Spugys.

i) Vîdûno raštai.

Vîdûnas vartoja savo raštams nevien savotišką rašybą, kuri raidžių įvairumu daug ko skirias nuo dabar vartojamos lenkiškai-čekiškai-lietuviškos rašybos.

Vîdûno raštai išeina Tilžėje. Jų turinys philosophiškas ir dramatiškas.

1907 m. išėjo: Philoph. — **„Visatos Sâranga,“ „Slaptinga Ʒmogaus Didîbê“** ir **„Mirtis ir kas toliau;“** dramat. — **„Kur Prots?“**

1908 m. išėjo: Philosoph. — **„Зmonijos Kelias"** ir **„Likimo Kilmê"**; dramat. — **„ProbotSiûn SeSêliai,"** **„Piktoji Gudrîbê,"** **„Jonuks mergû bijâs"** ir **„Têvi8kê"**.

1909 m. išėjo: Philosoph. — **„Apsi8vietimas"** ir **„Gimdîmo slêpiniai."**

1910 m. išėjo: Philosoph. — **„Mûsû Uзdavinîs"**; dramat.: **„Bîrutininkai."**

1912 m. išėjo: Dramat. — **„Numanê"**.

1913 m. išėjo: Dramat. — **„Amзina Ugnis,"** **„Smarkusis Kru8a"** ir **„Mûsû Laimêjimas."**

III. Kalendoriai.

Pirmasis lietuvių Kalendoriaus rašytojas menamas mok. Laurynas Ivinskas. Pirmas jo Kalendorius išėjo 1846 m. Vilniūje (Didžiojoj Lietuvoj), užvardytas: **„Metu Skajtlus Ukiniszkas** Ant Metu Wieszpaties 1846. Kursaj tur sawieje Szwentes Rima-Kataliku pagal senos gadines su dienomis naujos gadines, didesniunsius Atsitikimus, Rodikła Saules tekiejima ir užsilejdima, atmajnas menesia ir ora, Žinias rejkalingesnes diel ukininku, ir suraśzima Atpusku, Jomarku ir Kiarmôsziu Źiamajcziu szalieje. Wilnui. Spaustuwej' Jozapa Zawadzki 1846." — Jo Kalendoriai ėjo iki 1865 m.

Mažojoj Lietuvoj pirmasis lietuvių Kalendorius išėjo 1847 m. Klaipėdoje. Buvo tai: **„Prúsiszkos Kaléndros** ant Meto 1847, Lietuwininkams ant Naudos ir Pamokslo isz wokiszkû suraszytas nůg Erdmono Szesnáko, Mokytojo Tilžėje". Nuo 1874 iki 1877 m. surašė šitą Kalendorių mok. Jurgis Meškatis, nuo 1878 iki 1880 m. — Didžiųjų Kakšių (Ragainės apskrit.) mokytojas Kristupas Kumutatis. — Nuo 1847—1872 m. buvo šitas Kalendorius Klaipėdoje, nuo 1873 iki 1840 m. Tilžėje spauzdinamas.

1852 m. išėjo, pasak Baltrom., Tilžėje: **„Mażos Rytprusiszkos Kalendros,"** verstos mok. Jurg. Meškačio.

1853 m. išėjo, pasak Baltrom., Tilžėje: **„Mažos Rytu- ir Wakaru-Prusu Kalendros,“** taip-pat mok. J. Meškačio verstos. Ėjo, rodos, iki 1857 m. Galbūt, kad šitas Kalendorius jau nuo 1852 m. pradėjo eiti, vietoje tariamų „Mažos Rytprusiszkos Kalendros,“ kurių užrašas bene klaidingai paminėtas?!

1857 ir 1858 m. išėjo Tilžėje: **„Krikszczioniszkos Kalendros** . . . Lietuwininkams taipojau ant namiszko Wartojimo kąip ir ant Duszios Atgaiwinimo suraszytos per K. L. Fr. Neiss, Papelkiû Kunigą.“ — 1877 m. išėjo Klaipėdoje: **„Krikszczioniszkos Kalendros,** lietuwiszkay sutaisytos sénojo Procenterio Kelch.“

1867 m. išėjo Priekulėje! **„Ewangeliszkos Kalendros** . . . Lietuwiszkû Siratû Butui Elniszkėj ant Paszalpos lietuwiszkay iszleistos nû F. Schröder, Kunigo Priekulėj. — Rodos, nuo 1880 m. paėmė „Ewangeliszkas Kalendras“ spaustuvininkas J. Traušys į savo rankas. Jos leidžiamos ir dabar kasmet dviejose laidose: „Ewangeliszkos“ ir „Didžiosios Ewangeliszkos Kalendros.“ — Nuo 1900 metų leido kelis metus ir Martinas Jankus Bitėnuose „Ewangeliszkas Kalendras.“

1870 m. išėjo Klaipėdoje: **„Lietuwiszkos Kalendros.“** Eina ir dabar. Tūlus metus surašė šitą Kalendorių Martynas Šernius. Vėliau rašė jį mok. K. Jedinatis, kurs stengės visa, kas lietuvių atgijimą gaivina ir kultūrą kelia, išpeikti.

1881—1883 m. ėjo Tilžėje, vietoj „Prusiszkû Kalendrû“ — **„Lietuwiszkos Kalendros.“** Surašė mok. J. Raudonius, Tilžėje. 1884 m. surašė šitą Kalendorių mok. J. F. Kelch, Lujėj prie Įsės. 1885 m. buvo šitas Kalendorius pakrikštytas **„Tilžês Keleiwio Kalendros.“** Pirmas jų rašytojas buvo minėtas Tavelninkų mokytojas K. Jedinatis. Vėliau „Tilžės Keleivio“ redaktoriai: Raudonius, D. Letzas, J. Arnašus ir kun. Jurkšatis.

1885 m. išėjo Ragainėje, Jurgio Mikšo surašytos: **„Niamuno Sargo lietuwiszkos Kalendros.“**

1886 m. išėjo Tilžėje, Otto v. Mauderode leidžiamos: **„Lietuwiszkos Kalendros su Abrozais.“** Eina ir dabar. Pirmas jų rašytojas buvo Jonikaičių mokytojas Kristupas Kropatis. Nuo 1890 m. rašo jas „N. L. Ceit.“ redaktorius Mikelis Kiošis.

1890 m. išėjo Ragainėje, Kr. Voskos išleistos: **„Lietuwiszkos Kalendros su Abrozais.“**

1895 išėjo Tilžėje: **„Ukiszkos Kalendros . . .** Per E. Misopawiczę lietuwiszkay kalbantiems Žmonėms ant reikalingo Wartojimo sutaisytos.“

1899 m. išėjo Bitėnuose, M. Jankaus **„Lietuwiszkos Kalendros.“**

1902—1907 m. išėjo Tilžėje: **„Rytprusiszkas Žemininku Paslas. Kalendros Žmonėms.“** Išleido vokiečių socijaldemokratų draugija.

1908 m. išėjo Bitėnuose: **„Prusu Lietuwys** Kalendros Metui 1908 Pasinaudojimui wisiems geriems Lietuwiams.“ Išleido Tilžės „Byrutės“ Draugija.

1912 ir 1913 m. išėjo Klaipėdoje: **„Apžwalgos Kalendros.“** Išleido J. Lėbartas.

Be to, leidžia kasmet tūli pirkliai Tilžėje, Klaipėdoje ir kituose lietuvių miestuose, lietuviškus Kalendorius savo vardu ir dalija juos pirkėjams dovanai. Bet tuo nemanoma lietuvių raštiją platinti, bet pirklių prekes kuoplačiau paskelbti, nes tuos Kalendorius dabina daugiausia pirklių skelbimai.

„Birutė“

:: Lietuvių tautos veidrodis ::

:: :: Sąvaitinis laikraštis :: ::

skiriamas visiems lietuviams

Tai yra vienatinis laikraštis Mažojoje Lietuvoje, kuris leidžiamas su tikslu: sužadinti savo brolių tautybės sielą.

Jis yra laikraštis, kuris spauzdinamas lietuviškomis (lotyniškomis) raidėmis ir kuris rašomas grynoje lietuvių kalboje.

Jį užsiprenumeruoti turėtų kiekvienas lietuvis, vistiek kur gyvenąs, nes prakilnumas jo leidimo tikslo, jau savaimi reikalingumą paaiškina.

Laikraščio kaina:

Mažojoje Lietuvoje metams . . .	4.00 Mk.
Didžiojoje Lietuvoje metams . . .	3.00 Rbl.
Amerikoje metams	1.50 Dol.
Didžiojoje Britanijoje.	7.00 Šil.

Piningus siųsti reikia šiuo adresu:

Jonas Vanagaitis („Birutė“)

Tilsit.